

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

2012

Zuzana Trávníčková

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Manželky a milenky: legitimní a alternativní
svazky v západní společnosti?**

Zuzana Trávníčková

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Antropologie

Studijní obor Sociální a kulturní antropologie

Diplomová práce

**Manželky a milenky: legitimní a alternativní
svazky v západní společnosti?**

Zuzana Trávníčková

Vedoucí práce:

Mgr. Lenka Jakoubková Budilová, Ph.D.

Katedra antropologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Obsah

1	ÚVOD.....	1
2	MANŽELSTVÍ A RODINA	6
	2.1 Manželství jako smlouva individuí	7
	2.2 Základní sociálně-vědní pohledy na vývoj manželství a rodiny	10
	2.2.1 Rané antropologické koncepty: Od promiskuity až po „nejdokonalejší“ podobu?	10
	2.2.2 Faktory ovlivňující změnu	12
3	MONOGAMIE VS. POLYGAMIE.....	14
	3.1 Alternativy k západnímu manželství?.....	17
	3.1.1 Polyandrie.....	18
	3.1.2 Polygynie	21
	3.1.3 Manželství bez manželství?	22
4	ZÁPADNÍ / EVROPSKÝ VZOREC	26
	4.1 Manželství dané od Boha – křesťanský pohled	26
	4.1.1 Zapuzení, rozluka, rozvod	27
	4.2 Změny v podobě manželství v současné evropské společnosti	31
5	SCHÉMA VZTAHŮ V SOUČASNÉ ZÁPADNÍ SPOLEČNOSTI	33
	5.1 Sériová monogamie.....	34

5.1.1 Polygamie bez odpovědnosti?	37
5.2 Dlouhodobé soužití bez manželství	38
5.2.1 Kohabitace.....	41
5.2.2 Feministky volí volnou lásku.....	42
5.3 Předmanželské vztahy	43
5.3.1 Dohodnuté svazky versus ideál pravé lásky	46
5.4 Mimomanželské vztahy	47
6 KONKUBÍNY A MILENKY.....	50
6.1 Není konkubinát jako konkubinát	51
6.1.1 Institucionalizované konkubíny ve staré Číně	52
6.1.2 Podřadná manželství.....	53
6.1.3 Dělnický konkubinát a konkubinát v moderní kapitalistické společnosti	53
6.2 Milenky v současnosti vs. konkubíny v minulosti?	54
7 SEX.....	56
7.1 Sex jako nástroj moci a komodita.....	58
7.2 Legitimita sexu.....	59
8 UČITELÉ A ŽÁCI / PROFESOŘI A STUDENTI	62
8.1 Mentorský vztah v historii.....	62
8.2 Sexuální vztahy mezi pedagogy a studenty	64
9 VÝZKUM.....	67
9.1 Metodologie.....	68
9.2 Výsledky a diskuze	71

9.2.1 Nežadaný učitel si najde partnerku mezi studentkami.....	75
9.2.2 Nežadaný učitel si najde budoucí manželku ve studentce	76
9.2.3 Nežadaný učitel a nezávazné sexuální dobrodružství.....	76
9.2.4 Žadaný učitel (tzn. v dlouhodobém vztahu) a nezávazná dobrodružství	77
9.2.5 Žadaný učitel (tzn. v dlouhodobém vztahu) a dlouhodobý vztah se studentkou	78
9.2.6 Ženatý učitel a nezávazná dobrodružství.....	78
9.2.7 Ženatý učitel a dlouhodobý vztah se studentkou	79
9.2.8 Ženatý učitel a dlouhodobý vztah se studentkou, legalizovaný rozvodem	79
10 ZÁVĚR.....	80
11 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	83
12 RESUMÉ.....	90
13 PŘÍLOHY	92

1 ÚVOD

Ve své práci na téma Manželky a milenky: legitimní a alternativní svazky v západní společnosti? jsem se pokusila zmapovat výskyt a postavení alternativních svazků vůči svazkům kulturně chápaným jako legitimní, a to jak z historického hlediska, tak na příkladu současné západní společnosti.

Práce se člení na dvě hlavní části, které mají různé cíle a odlišuje se v nich i užitá metodologie. První část práce – teoretická – má hlavně komparativní a kompilativní povahu, vycházela jsem v ní ze studia relevantní antropologické (nebo oborově blízké – např. historické nebo sociologické) literatury. Cílem první části práce, kterou ještě níže podrobněji popíšu, je jednak zasazení problematiky legitimních i nelegitimních vztahů do kontextu antropologického výzkumu, poukázání na hlavní teorie a představení významných výzkumů v různých kulturních kontextech. Druhým cílem je potom nastítnit historický vývoj manželství, rodiny a nelegitimních vztahů v evropském, převážně křesťanském prostředí až po stav v současné západní společnosti. Konečně třetí cíl, důležitý i pro výzkumnou část práce je přehled terminologie a provedení typologie vztahů, se kterými se bylo možné v minulosti a současnosti setkat.

První část kompilativního oddílu práce je hlavně historickým vzhledem do studované problematiky ze širšího pohledu, tzn., snažím se popsat charakteristiky manželství a rodiny v různých historických obdobích. Zmiňuji zde poznatky jak raných antropologických konceptů vycházejících hlavně ze studia tzv. primitivních společností, tak změny, které přispěly k vývoji a transformaci podoby manželství a rodiny v Evropě.

Poté se chci zaměřit na oblast alternativ k současné západní podobě vztahů, neboť ty mají být hlavním předmětem mého výzkumu, a to zase v široké antropologické perspektivě. V kapitole Monogamie vs. polygamie např. ukazuji různé přístupy k charakterizování monogamních

a polygammních svazků. Zároveň uvádím základní příklady alternativních podob manželství především z mimoevropských společností, které nám pomáhají ilustrovat pluralitu možných vztahů, vyskytujících se po celém světě.

Následující zúžení na problematiku stavu partnerských vztahů v tzv. západní společnosti, jsem zaměřila na historicky nejvýznamnější faktor ovlivňující vývoj a podobu partnerských vztahů v současné západní společnosti, a tím je obecně křesťanský pohled na funkci rodiny a manželství. Konkrétní podoby vztahů vyskytující se v Evropě jsem jak z hlediska jejich historického vývoje, tak současného stavu nastínila v další kapitole, kde se snažím zformulovat i možné příčiny výskytu a proměn těchto vztahů, které často v minulosti nebyly tak frekventovaným či všeobecně tolerovaným jevem.

V kapitolách Konkubíny a milenky a Sex, jsem opět zúžila své zaměření na typy alternativních vztahů (většinou chápaných jako nelegitimní) a na badateli zkoumané vztahy a pohnutky k jejich praktikování. Za podstatné jsem proto považovala věnovat samostatnou kapitolu i sexu, jeho praktikování a legitimizaci, který bývá jako pohnutka k těmto vztahům často zmiňován. Zmínky o konkubínách jako historické podobě dnešních „milenek“, se nicméně objevují v průřezu celé práce, protože jsem považovala za důležité konfrontovat různorodá stanoviska a pohledy vycházející z antropologického studia různých kultur právě s tímto pro tuto práci podstatným tématem.

V závěru kompilativní teoretické části práce jsem se již přímo specializovala na uchopení tématu, na které byl orientován můj vlastní výzkum. Informace o vztazích mezi pedagogy a studenty jsem se pokusila zachytit jak vyhledáním historických paralel, tak částečnou deskripcí několika recentních vědeckých výzkumů, které byly na toto téma uskutečněny. Společně s tím jsem nastínila i dva aktuální mediálně známé případy „vztahů“ mezi učiteli a jejich studenty. Postupovala jsem tak s cílem poukázat hlavně na mimořádnou ožehavost tohoto tématu,

kteřá hodně ovlivňuje i provedený výzkum. V laické a někdy i odborné rovině se totiž, myslím, často vztah mezi učiteli a studenty zaměňuje za sexuální obtěžování, zneužití postavení, komodifikaci sexu atd. Jak ukazují prezentované příklady (bez ohledu např. na věk studentů), mohou být tyto věci snadno i předmětem kriminalizace.

Druhá velká část mé práce vychází z terénního výzkumu. Ten spočíval v uskutečnění kvalitativního zkoumání vztahů mezi pedagogy a studenty několika středních škol pomocí hloubkových rozhovorů s učiteli. Jako cílová skupina, která se mi i z praktických důvodů jevila pro výzkum vhodnější, tedy byli zvoleni pedagogové, i když vím, že pro komplexní prozkoumání tématu by bylo nutné pracovat i se studenty. Vzhledem k mimořádné choulostivosti tématu, o jehož zkoumání na daných školách by se dle mého názoru rychle začalo mluvit a mohlo by to vést např. i ke stížnostem rodičů žáků nižších ročníků, jsem však výzkum mezi studenty neprováděla.

Metodologie výzkumu, vycházející s ohledem na téma ze zásad kvalitativního výzkumu je popsána v kapitole 9.1 Metodologie, přičemž jsem pracovala s tzv. zakotvenou teorií. Cílem výzkumu bylo jednak zjistit, zda se vztahy mezi učiteli a studenty v daném prostředí vyskytují, resp. zda bude možné nalézt informátory ochotné o tématu hovořit. Už tento fakt (viz výše zmíněná problematizace či kriminalizace) považuji za podstatný. V případě nalezení informátorů, ke kterému skutečně došlo, pak bylo cílem zjistit, jaké typy vztahů (čistě sexuální, krátkodobé, dlouhodobé) se v daném prostředí vyskytují, jaké aspekty vztahů jsou pro informátory v emické rovině podstatné, jaké jsou motivace pro jejich navázání, jak jsou hodnoceny okolím, zda je samotní informátoři považují za etické atd. Celkově tedy bylo cílem identifikovat a načrtnout a popsat variabilitu možných vztahů a jejich vnímání.

Výzkum měl být – s ohledem na jeho obtížnost a předpokládanou a následně potvrzenou malou ochotu informátorů o tématu se vůbec bavit – pouze částečným vzhledem do problematiky alternativních vztahů, které

se v dnešní západní společnosti objevují. Tyto netypické vztahy, které mají počátky ve školním prostředí, jsou totiž samy o sobě zvláštním případem stejně jako samotné školní prostředí.

Výše byly charakterizovány základní cíle a metody práce, v poslední části úvodu ještě chci vysvětlit základní terminologické a formální znaky práce. Co se týče terminologie (podrobněji je téma popsáno ve výzkumné části), tak termíny učitel a žák/student chápu jako genderově neutrální a pro zjednodušení s nimi označuji i vztahy mezi učitelkami (ženami) a studenty (muži). Postupuji tak i kvůli zachování anonymity informátorek-žen, protože v takto malém výzkumném vzorku by bylo velmi snadné je identifikovat. Samozřejmě, že obecně lze předpokládat i výskyt vztahů homosexuálních.

Termíny vážící se ke konkrétním kulturním a historickým kontextům a významné antropologické termíny (např. polygamie atd.) jsou vždy vysvětleny v příslušné části práce. Termín současná resp. západní společnost používám v práci poměrně často a definovala bych ho již zde za pomoci Petruska (2006: 62, 82, 320, 337, 418) jako společnost posledních dvou desetiletí, ve které se stírá rozdíl mezi evropskou a americkou společností. Kultura euroatlantské společnosti, kterou zde popisuji, je postmoderní, s alternativními skupinami s alternativními vzorci chování, kulturní a civilizační procesy se zde prolínají. Soudobá západní společnost je posttradiční v tom smyslu, že se smazávají pevně dané vzorce prožití života a chování v něm, což souvisí i s tím, že tato společnost je zároveň sekularizovaná. Sekularizační proces, který má historické počátky v modernizaci a osvícenství, zapříčinil ztrátu neměnného stylu prožívání života. V neposlední řadě je tato společnost společností volby, přičemž volnost volby v životě může být složitější pozicí než určený řád bytí a tolerantní společností, jinak by ani nemohly vzniknout variace partnerských vztahů, které se ve své práci pokouším zachytit.

Moje práce s ohledem na zvolené téma a ve snaze dosáhnout (informátory často explicitně zdůrazňovanou) anonymitu neobsahuje žádné obrazové přílohy, grafická úprava textu se řídí doporučeným příkladem zveřejněným na Úřední desce FF ZČU, který je dostupný na: <<http://www.zcu.cz/ff/about/uredni-deska/zaverecna-prace.html>>.

Užívaný citační úzus rámcově odpovídá citacím dle AAA (American Anthropological Association) s mírnými úpravami dle české státní normy.

2 MANŽELSTVÍ A RODINA

Pojmem rodina se může v dnešní době myslet mnoho typů vztahů, ovšem abychom si nadefinovali, co se pod tímto konceptem skrývá, můžeme vycházet z konceptualizace několika autorů, kteří s tímto pojmem pracují.

Dle Možného se ve středověku pod rodinou skrývaly dvě možné alternativy. Buďto „*domácnost*“ a všechny (i cizí ve smyslu nepokrevní) osoby, které v usedlosti bydlely a podílely se na chodu hospodářství, tj. například služebnictvo či čeledíni a děvečky. V druhém typu se naopak „nepokrevní“ příbuzní nevyskytovali, či jen v takových případech, kdy to bylo mocensky výhodné – zde by se dalo mluvit o „*rodu*“. Tyto velkorodiny byly časté u vládnoucích tříd a zahrnoval se každý (včetně afinních příbuzných) – byla to „[...] *velká skupina lidí, jež svazkem krve udržovala jednotu moci a majetku*“ (Možný 1990: 18). Tak jako tak Možný říká, že velkorodiny v pojetí zromantizovaných představ neexistovaly. Dokonce se uvádí, že více dětí měly rodiny z vyšších tříd, protože se děti předávaly kojným a proto se zkrátila doba mezi dalším těhotenstvím žen (viz níže) (Možný 1990: 25-26).

Dnes se mluví o moderní, nukleární rodině, která bývá popisována jako manželství muže s ženou a jejich dětmi. Možný se ovšem zamýšlí nad diskutabilitou tohoto definičního pojetí, relativizuje to, kolik dnešních manželství se opravdu skládá z monogamního páru a kolik by do tohoto pojetí nespadlo - a to jeho názory pocházejí z osmdesátých let (Možný 1990: 18). Myslím si, že s polo-legitimním manželstvím homosexuálních párů zvaném registrované partnerství, by měl oprávněné obavy nad tím nazývat moderní rodinu „nukleární“ s obecně rozšířeným povědomím veřejnosti o její podobě. Koneckonců i recentní sociologické výzkumy současné české společnosti ukazují jisté posuny ve vnímání rodiny a partnerských vztahů (Hamplová, Pikálková 2002).

Émile Durkheim mluví o rodině manželské. Říká, že se její podoba od nedávné minulosti příliš nezměnila, ačkoliv mechanismy sociální

regulace se z rukou lidí dostaly do rukou státu. Jako příklad bychom mohli uvést šarivari, kdy lidé upozorňovali jakousi útočnou sarkastickou hrou na někoho, kdo se vymykal sociálním normám. Dnes, jak uvádí, toto čím dál tím více přechází do rukou odborníků, jako jsou sociální pracovníci, psychologové či manželských poradců (Singly 1999: 12-13).

O rodině lze uvažovat také jako o instituci. Rodina, jako sociální instituce, je institucí morfostatickou – tzn., že zajišťuje pevnost a stálost. Dlouhé období katolické neměnné podoby rodiny tomuto tvrzení dává za pravdu. Proto je podle Možného velmi podivuhodné, že se takové pojetí změnilo tak hodně v tak krátkém historickém čase (Možný 1990: 63).

Podle Mitterauera a Siedera bychom rodinu mohli vidět jako vztah lidí žijících společně v domácnosti. Dnes se za rodinu může považovat soužití ať už jednoho či obou rodičů a jejich dětí, které mohou být ještě plně závislé na rodičích. Nebo soužití s dětmi, které jsou již finančně nezávislé, ale dosud nejsou sezdáni. Zároveň podle nich v rodině existují limity a omezení, ale obecně vzato se jako rodina dnes mohou považovat všichni příbuzní, což zahrnuje příbuzné pokrevně či afinně (Mitterauer, Sieder: 5-6).

2.1 Manželství jako smlouva individuí

Cílem této kapitoly je představení vybraných základních konceptů manželství a rodiny, které považuji za podstatné v kontextu mého výzkumu. Kapitola si neklade za cíl vyčerpat téma v úplnosti, spíše jde o jakousi mozaiku názorů a konceptů, na kterých demonstрую, jak je problém komplikovaný a názory badatelů na něj mnohdy velmi odlišné.

„Manželská láska jako vztah dvou relativně oddělených individualit je zajisté vztah velmi krásný – ale také velmi křehký, jako celé moderní manželství“ (Možný 1990: 83). Jak víme, v minulosti bylo manželství pokládáno za spojení celých rodin, nikoliv jen dvou lidí, muže a ženy,

kteří do manželství vstupovali. Byla to sociální záležitost, které se účastnila často celá komunita a měla specifickou funkci v zájmu celých rodů, které nebylo možné jen tak snadno rozdělit – pomáhala tomu zároveň instituce věna a svatba se mohla podobat „*výměnnému obchodu*“, součástí kterého byla i samotná nevěsta a budoucí děti, které rodině manžela v budoucnosti porodí. Toto bylo důsledkem, jak uvádí Kašný, spojení germánských a křesťanských tradic v počátcích středověku (Kašný 2006: 16-17).

Jako další konceptualizaci manželství bychom mohli uvést definice pocházející z článku od Ansari a Kyaw, vydaného v islámského časopisu představujícího analýzu polygamie a její schopnost přežít v moderní době. Ansari a Kyaw uvádějí, že „*manželství je svazek dvou lidí opačného pohlaví, kteří žijí ve společné domácnosti, sdílí radosti i strasti a vychovávají spolu děti*“ (Ansari, Kyaw 2011: 398). Zároveň dodávají, že manželství je na jedné straně náboženskou institucí, na druhé, pokud odhlédneme od sakrálního dílu v manželství, je to také ekonomický kontrakt, ze kterého mezi manželkou a manželem vzniká právní vztah podporovaný státem a justicí. Mimo jiné je tedy manželství institucí, ve které je vztah mezi dvěma individui (nebo více individui, pokud má muž více manželek), přesahován mezi dvě (či více) rodinné skupiny, přičemž je zároveň uznán církví a státem (Ansari, Kyaw 2011: 398-399).

Jak uvádí Schultz a Lavenda (1990: 295), u typického manželství můžeme najít několik univerzálních rysů, které můžeme odhalit téměř v každé společnosti, zároveň ovšem dodávají, že kdyby tyto rysy byly univerzální, neměli bychom kam zařadit mnoho případů netypických svazků, které bychom souhrnně pravděpodobně nemohli označit jako manželství. Do typického manželství bychom mohli podle nich zahrnout za první muže a ženu; za druhé mezi nimi existuje sexuální vztah, který může být výlučný mezi nimi nebo jen preferenční; za třetí manželství zajišťuje legitimitu dětí narozených ženě v tomto svazku; a za čtvrté se díky manželství vytvoří vztahy mezi příbuznými muže a příbuznými ženy.

Goody uvádí, že manželství je, jak již bylo uvedeno, vždy transakcí, ze které obě strany očekávají nějaký prospěch. Proto se status sexuálních partnerů v kategorii terminologie mění v souvislosti s tím, pokud žena dostala věno, pak se stala právoplatnou manželkou; či zůstala bez věna a pak musela přijmout postavení níže postavené konkubíny. Tento model se vyskytuje v Eurasii. Oproti Africe, kde je častější platba za nevěstu a proto je vzor radikálně odlišný. Spolu-manželky (co-wives) mají v rodině stejný sociální status.

Stejně tak jako je manželství smlouvou mezi individui, tak i rodina jako instituce se stává oproti minulosti, kdy v ní hrála větší roli interakce mezi členy rodiny, více individualistickou, členové kladou větší zřetel na jednotlivé osobnosti (Singly 1999: 14). Manželství, jež se stává křehkou institucí díky důrazu mladých manželů na individualismus a své osobní svobody, uspokojení a rovnost ve svazku, lze nalézt stále častěji také v současné západní Evropě. Mladí lidé berou méně zřetel na tlak rodin, které usilují o udržení pout, a mimo jiné praktikují oddělení financí, což dává ženám větší pocit autonomie v manželství a menší míru závislosti na mužích (Gullestad, Segalen 1997: 30).

V raném římském právu se vyskytovalo více druhů sňatků, přičemž některé z nich by šlo jen těžko rozlišit od konkubinátu (Bologne 1996: 21-22). Mohli bychom je dle Bologne rozdělit na manželství:

- ✓ Cum manu – Manželství s rukou. Otcovská pravomoc nad ženou přecházela na manžela. Měl tak nad ženou celoživotní moc. Podle Stone byla tato forma manželství prestižnější (Stone 2010: 76).
- ✓ Sine manu – Manželství bez ruky. Pravomoc zůstala na otci, proto měly ženy více svobody. Stone dodává, že tomuto svazku se někdy říkalo „volné manželství“. Žena si často nechávala příjmení otce,¹ než aby přešla příjmení svého

¹ Nebo mohla mít žena příjmení obě.

manžela. Zároveň měl otec pravomoc ji rozvést a znovu provdat. Tato forma byla oproti manželství cum manu běžnější (Stone 2010: 76).

Pod manželství cum manu, které se v pozdější době úplně vytratilo, můžeme přiřadit:

- a) Manželství skutkem. Toto bylo legitimování primitivních únosů žen. Požadovalo se soužití po dobu jednoho roku, teprve poté se žena dostávala pod manželovu pravomoc. Ovšem zároveň byla možná rozluka (pokud si žena nepřála být oficiálně pod mužovou nadvládou) a to pouze tím, že žena spala po tři noci jinde (Klabouch 1962: 33).
- b) Manželství „vzájemnou koupí“. Při takové svatbě se předávaly dary mezi rodinami, původně byla tato forma pravděpodobně častá u plebejců.
- c) Manželství se slavnostním náboženským obřadem. Tento sňatek se odehrával mezi příslušníky aristokracie a byl pouze konsenzuální (Bologne 1996: 21-22).

2.2 Základní sociálně-vědní pohledy na vývoj manželství a rodiny

2.2.1 Rané antropologické koncepty: Od promiskuity až po „nejdokonalejší“ podobu?

Za jeden z nejranějších pohledů na vývoj manželství a rodiny jsou považovány úvahy Johanna Jakoba Bachofena. Soudil, že na počátku vzniku společnosti byly vztahy promiskuitní a nezávazné. Otec nebyl nikdy jistý, a proto jediné vodítko původu bylo k matce. Z tohoto důvodu tedy jako velmi důležitý stupeň vývoje považoval matriarchát, protože se

ženy chovaly ve velké úctě. Až v pozdější době přešel vývoj do vzniku patriarchátu díky nastolení monogamie a tím patrilineárního uspořádání společnosti (Hunter, Whitten 1977: 104-105).

V rozporu s ním Henry Maine, naopak vycházel z předpokladu, že evolučně dřívějším typem rodiny byl patriarchát, nikoliv matriarchát (Hunter, Whitten 1977: 105). Vysvětlení hledal v primitivních tlupách, kde byly důležitější muži, kteří později kvůli omezení sexuálních vztahů vytvářeli páry a tím pádem měl významnou úlohu muž v pozici manžela a zároveň výlučného otce. Zároveň Maine zdůraznil, že příbuzenství nebylo založeno jen na biologickém základu, ale spíše na sociální bázi, což podpořil popisem výskytů adopcí či ekonomických ujednání (Parkin, Stone 2004: 10).

Lewis Henry Morgan zastával stejný výchozí typ vývoje rodiny jako Bachofen vycházející od sexuální anarchie (prvotní promiskuita) skrz matrilinearitu k patrilinearitě s polygynií až do, pro něj nejdokonalejší a nejpřirozenější formu civilizovaného světa jeho doby, nukleární rodinu tvořenou monogamními manžely a jejich dětmi (Parkin, Stone 2004: 30). Toto rozlišení odpovídá jeho vývojové triádě od nejprimitivnějšího divoštví, poté barbarství až do civilizace. Divoši podle něj mají manželství skupinová, barbaři praktikují volná monogamní manželství, která může muž i žena přerušit a v civilizaci je již jen monogamie (Bologne 1996: 294).

V pozdějším antropologickém bádání se samozřejmě setkáváme i s řadou diametrálně odlišných konceptualizací manželství a rodiny, nicméně výše představené názory se u mnoha autorů, byť trochu jinak formulovány, dle mého názoru objevují dodnes, proto jsem také považovala za podstatné je uvést.

2.2.2 Faktory ovlivňující změnu

Změny v pojetí rodiny se podle Mitterauera a Siedera váží se čtyřmi nejdůležitějšími faktory, které chápání rodiny nejvíce ovlivnily (1982: 7).

2.2.2.1 Rozdělení prostoru soukromého a veřejného

Zde je rozdělení prostoru soukromého a veřejného jako prostoru určeného k práci. Toto rozlišení se dříve nevyskytovalo, protože rodiny a domácnosti byly podporovány v rámci větších celků, jako např. u venkovanů v rámci vesnic. Proto je dnes v souvislosti s rodinou chápán „*pocit privátnosti a sentimentality*“ (Mitterauer, Sieder 1982: 7).

2.2.2.2 Upevnění vztahu mezi rodiči a dětmi

Z hlediska emocionálního rodiče ve středověku ke svým potomkům neměly příliš velké citové vazby. Důvodem byla vysoká mortalita dětí nižšího věku (Mitterauer, Sieder 1982: 61), proto si rodiče vytvářeli emocionální pouto až k dětem staršího věku. Mnoho dětí bylo dáváno kojným z chudšího prostředí, a to často až na dva až tři roky, takže děti často buď nepřežily, nebo se mohl podepsat pobyt na jejich špatném zdraví (Horská a kol. 1990: 229).

Toto se začalo měnit v době reformace a osvícenství, kdy se rapidně zlepšila zdravotní péče a rodiče mohli vkládat emocionální naděje a vytvářet si k dětem vztah i v mladším věku, aniž by riskovali emoční ztrátu v případě úmrtí dítěte. Tomuto schématu se říká doslova „*objevení dítěte*“ (Mitterauer, Sieder 1982: 60), což je podobný koncept jako Giddensův, tzv. *citový individualismus*, který v sobě zahrnuje jak zvýšení citů k dětem, tak i vzestup možnosti vybrat si svobodně svého partnera na základě lásky romantické, sexuální přitažlivosti a lásky manželské (1999: 158). Podle Singlyho také Ariés, stejně jako Durkheim zmiňují důležitost obrácení pozornosti k dětem ve vývoji rodiny do moderní podoby rodiny. Děti již nejsou brány jako nutnost kvůli zachování rodu a dědictví, ale jsou vnímány jako osobnosti. Ariés toto nazývá jako

„zvýšený cit pro rodinu, zvýšený cit pro dítě“ (Singly 1999: 23-24). Výše uvedené názory a koncepty byly nicméně v 90. letech 20. století radikálně zpochybněny historickými antropology, kteří částečně dokázali existenci silných emočních vazeb rodičů a dětí již ve středověku (Gaži 2003: 59-60). Je tedy otázkou, zda výše uvedené teze – formulované kdysi historiky a dodnes opakované mnoha vědci jsou vůbec stále platné (Dupâquier 1992: 7-10). Často totiž dochází k jejich pouhému přejímání mezi autory, aniž by byla věnována pozornost závěrům modernějšího empirického bádání.

2.2.2.3 Vyloučení služebnictva z úzké komunity domácnosti

Protože se služba stávala postupem času stále více otázkou „byznysu“ oproti předchozí době, kde byla velmi osobního charakteru, sloužící, kteří se původně řadili do širšího pojmu rodina a domácnost, byli z tohoto porozumění rodiny vyčleněni. Zároveň se prohlubovaly rozdíly, které se objevovaly mezi rodinou spřízněnou pokrevně a ostatními vyskytujícími se v domácnosti. Také Singly se dotýká vyloučení služebnictva z pojmu rodina, stejně jako vyšší zaměření na privátnost a soukromí rodiny (Singly 1999: 23).

2.2.2.4 Vznik domácností skládajících se jen z členů rodiny

Vznik mnoha domácností, které se skládaly pouze z příslušníků rodiny, přičemž když mluvíme o členech domácnosti, máme tím na mysli chápání rodiny v dnešním slova smyslu, tzn. rodiny nukleární. Pro tyto samostatné a soběstačné jednotky se domácnost stala dominantní formou pro způsob obživy. Jako příklad by se dali uvést chalupníci, venkovští řemeslníci či manufakturní dělníci (Mitterauer, Sieder 1982: 7).

3 MONOGAMIE VS. POLYGAMIE

Monogamie,² jak píše Goody, ať už se vyskytuje s přítomností konkubinátu³ nebo bez něj, je historicky i ve všech kulturách velmi řídkým jevem. Polygamie⁴ je na rozdíl od monogamie mnohem častější, ačkoliv to západní „vyspělá“ civilizace většinou nehodlá respektovat a systém monogamie, který se vyskytuje u ní, etnocentricky považuje za nejlepší z možných typů svazků. Jak uvádí Goody, je proto obtížné vysvětlovat polygynii,⁵ kterou se systematicky zabývá, samostatně. Nemůžeme totiž vysvětlovat polygynii, aniž bychom začali vysvětlením monogamie a naopak.

Později se vrátím k tématu, že status manželek prvních, právoplatných a manželek druhotných či konkubín, je jak na sociální, tak na psychické úrovni odlišný, což může vést mimo jiné k žárlivosti. Jako příklad uvádí ženy Leah a Rachel z knihy Genesis z Bible (Goody 1976: 51). Jakob, který se zamiloval do Rachel, musel po sedm let sloužit u jejího otce, aby ji mohl dostat za ženu. Ovšem o svatební noci ho její otec podvedl a dal mu místo Rachel její starší sestru Leah, kterou nechtěl. S vysvětlením, že v jejich kraji je zvykem provdat nejdříve starší dceru a až později mladší, musel Jakob sloužit za Rachel dalších sedm let (Crapo 1990: 170-71). Dokonce se uvádí, že k sobě tyto ženy chovaly nenávisť (Goody 1976: 51). Je zajímavé, že v arabštině a hebrejštině existuje jedno slovo pro „nenávisť“ a „co-wife – spolu-manželky“. Stejně tak v Africe slovem pro „žárlivost“ mohou být označovány spolu-manželky. Také preference vdavek se podle Goodyho nachází v naší současné

² Monogamie je chápána jako manželství jednoho muže a jedné ženy.

³ Konkubinátem je míněn „vztah mezi mužem a ženou žijící spolu jako manželé, přičemž nejsou v legálním manželském svazku“ (Goody 1976:43[0]).

⁴ Polygamii bychom mohli definovat jako opak monogamie, tzn. manželství s více jedinci opačného pohlaví.

⁵ Polygynie je specifický typ polygamie, soužití jednoho muže s více ženami.

společnosti až do dnešní doby – samozřejmě již ne tak striktně dodržované, ale očekává se, že se starší sestra vyvdá dřív než ta mladší (Goody 1990: 350).

Polygamie je ve většině současných islámských společností povolena, ovšem jak uvádí Ansari a Kyaw, jsou i důvody a omezení, které mohou polygamii ovlivnit. Dále pokračují, že pro islámskou rodinu by mělo být nejpřednější ochránit její členy před jakýmkoliv ublížením. Polygamie, která sama o sobě vytváří vyšší společenský status pro muže, by měla zároveň chránit společnost před promiskuitou (Ansari, Kyaw 2011: 406).

Monogamie může být ovšem také zakázána či přinejmenším odsuzována. Jedná se o africké společnosti, kdy je vdova v případě manželovy smrti nucena k dalšímu svazku. Příčinou je více faktorů, jako např. existence polygynie či vysokého věkového rozdílu manželů při svatbě, což vede k tomu, že zde také nacházíme více vdov. Zde také dochází k aplikaci levirátu, přičemž mladší muž ze stejného rodu (většinou bratr manžela) si vezme za ženu vdovu – jak píše Goody, je tento vztah bez možnosti výběru jako součást dědictví po mrtvém (1976: 64).

Na druhou stranu opačná situace nastává v Eurasii, kde je na vdovu naléháno, aby se znovu nevdávala. Za prvé je to dáno svázáním sociálními faktory, ideou společenského závazku k manželovi, a za druhé potřebou nedělit majetek⁶ (Goody 1976: 64). Na druhou stranu v novověké Evropě někdy vrchnost naopak nutila vdovy k dalšímu sňatku, aby zajistila, že hospodářství budou i nadále prosperovat a maximálně vydělávat. Kula uvádí příklad z Polska, kde měla vdova, která po smrti manžela vlastnila hospodářství, povinnost znovu se vdát, a to do jednoho roku. Pokud tak neučinila, majetek byl prodán v aukci. V případě, že

⁶ O nepodporování znovuprovádání se můžeme zmínit také v souvislosti s církví, která toto silně podporovala, dokonce tento koncept závazku vytvořila. Je to dáno tím, že vdovy, které neměly touhu se znovu vdát, se často uchýlovaly do klášterů. Pokud byly majetné, většinou svůj majetek odkázaly danému klášteru či církvi.

potomci hospodáře nebyli schopni plnit poddanskou povinnost, musela se část půdy prodat, aby se mohla vyplatit robota či naturálie. Ovšem naskytl se i takový případ, že přestože byla vdova s malými dětmi schopna vykonávat poddanskou povinnost, nedosáhla plnoprávního postavení a musela usedlost opustit – ta se okamžitě postoupila jinému hospodáři (Kula 1976: 195-196). Horská uvádí, že zejména ve skandinávských zemích byla běžná praxe sňatků starších vdov s mladšími zájemci o statek, stejně tak jako další manželství ovdovělých hospodářů. V jednom ze severských přísloví se dokonce říká: „Špatné hospodaření na statku je buď tam, kde žena chybí, nebo tam, kde žena hospodaří sama“ (Horská a kol. 1990: 314).

Zároveň lze však dle Možného konstatovat, že *„ve všech společnostech, kde je institucionalizována monogamie, existují i institucionalizované formy nevěry. Čím přísnější je monogamie, tím jsou propracovanější“* (Možný 1990: 71).

Církevní reformátoři – ať už mluvíme o husitech, kalvinistech či luteránech, zničili tyto alternativní (komplementární) instituce, které sloužily k uspokojení potřeb sexuálních, a přesunuly erotično - které ani dle dřívější morálky nemělo být součástí manželského svazku - do té doby spirituální lásky manželské (Možný 1990: 71-72). Naproti tomu Goody věří, že alternativní instituce, jako jsou levirát, instituce konkubín nebo možnost adopce, byly primárně zavedeny kvůli potřebě zajištění potomstva (Goody 1990[1983]: 72).

Dřívější separace lásky od manželského života byla běžná u vyšších tříd (Mitterauer, Sieder 1982: 128). Bylo otázkou prestiže vydržovat si milenku pro privilegované vrstvy společnosti např. ve Francii či Itálii. Jak se zmiňuje i Možný, láska manželská byla čistě duchovního rázu a erotická láska se hledala jinde. Mladí muži z bohatých rodin cestovali po dosažení dospělosti po největších evropských městech a nabírali sexuální zkušenosti jak už od kurtizán či od vysoce postavených vdov. Pouze dobře situované *„svobodné mladé dámy pro ně byly*

zakázané, protože se od nich očekávalo při vstupu do manželství panenství“ (Mitterauer, Sieder 1982: 128-129).

3.1 Alternativy k západnímu manželství?

Pro lidi západní společnosti, přičemž západní společností zde máme na mysli moderní společnosti v Evropě a Americe dvacátého století, se může manželství jevit jako univerzálnost a jistě by měli pravdu, kdybychom manželství nebrali striktně dle nějaké definice. Jako jednoduchou pracovní definici manželství v západní společnosti bych uvedla definici manželství jako *„právně definovaný vztah mezi mužem a ženou, přičemž děti narozené z tohoto svazku jsou legálně potomky jak muže, tak ženy z tohoto svazku“* (Leach 1955: 182). Leach ale tuto definici považuje za příliš úzkou a proto uvádí několik charakteristik, které nám ji rozvedou. Manželství stanovuje manžela jako otce dětí, pokud žena porodí a ženu jako matku manželových dětí. Udává výhradní přístup muže k ženě sexualitě a ženě k mužově sexualitě. Dává manželovi částečné či výhradní právo na domácí povinnosti ženy a naopak ženě dává právo na manželovy povinnosti. Poskytuje oběma manželům práva na majetek toho druhého. Určuje společný finanční i vlastnický závazek, který bude poskytnut ve prospěch dětí vzešlých z manželství. V neposlední řadě manželstvím vzniká sociálně důležitý afinní vztah mezi manželem a bratrem manželky (Leach 1955: 183). Nicméně ne vždy najdeme všechny rysy jak v naší, tak i v jiných společnostech.

Stejnou definici manželství používá jako pracovní formu i Kathleen Gough a uvažuje nad tím, že v mnoha společnostech nemusí platit ani první půlka ani druhá půlka tohoto vymezení: *„[...] vztah mezi mužem a ženou, přičemž děti narozené z tohoto svazku jsou legálně potomky jak muže, tak ženy z tohoto svazku“* (Leach 1955: 182). Dokonce nemusí platit ani výše zmíněný souhrn znaků, kterými Leach rozšířil tuto definici

manželství. Jak píše Gough, za „manželství“ bychom měli považovat vše, co splňuje alespoň jedno z těchto kritérií (Gough 1959: 23).

Problémem definice manželství je dle Holého to, že ve většině západních společností nejsou zohledňovány popisy dalších etnografických příkladů a nepraktikuje se mezi-kulturní srovnání (Holý 1996: 48). Nicméně musíme zdůraznit, že žádná definice manželství nebude nikdy uspokojovat všechny příklady ze všech společností, které známe, a proto bychom měli být více otevření tomu, co označujeme za „manželství“ (Holý 1996: 50).

Ovšem již i na „civilizovaném“ západě se můžeme setkat s manželstvím osob stejného pohlaví, manželství s neživými předměty apod. Zde bych ráda ve stručnosti uvedla několik nejčastějších alternativních variant k manželství, jak ho chápeme my, vyskytujících se v nezápadních společnostech.

3.1.1 Polyandrie⁷

3.1.1.1 Bratrská polyandrie

Jako příklad polyandrie bývá nejčastěji uváděno sdílení jedné manželky bratry v Tibetu – tzv. bratrská polyandrie. Zde bychom mohli zmínit, že polyandrie je častá ve společnostech, kde se obyvatelé celoročně vypořádávají s nedostatkem zdrojů – jak potravy, tak materiálního charakteru. Sdílení ženy a tím omezení její reprodukce je logickým výsledkem těchto životních podmínek – adaptace na ekologické podmínky. Goody píše, že díky způsobu obživy se změnila sociální struktura. Zároveň to, že si jednu ženu obvykle bere více bratrů, můžeme vysvětlit potřebou zachovat celé hospodářství pohromadě a nedělení půdy mezi několik dědiců. Pokud muž půdu nevlastní, je malá

⁷ Polyandrií se rozumí soužití jedné ženy s více muži.

pravděpodobnost, že by se oženil a měl děti, protože by manželce a potomkům nebyl schopný zajistit obživu v samostatném hospodářství. Neženaří muži tedy zůstávají v rodinách bohatších a stávají se sloužícími (Goody 1990: 138-139).

Na rozdíl od západního sklonu k žárlivosti a svárům, u bratrů toto neexistuje, všem dětem narozených z tohoto manželství je každý bratr otcem bez ohledu na biologickou stránku a stejně tak mezi nimi panuje rodinná solidarita (Goldstein 1987: 39-48). Na druhou stranu Linda Stone uvádí, že v speciálně ve společnosti Nyinba v Tibetu, kde je praktikována bratrská polyandrie, se na důležitost toho, kdo je uveden jako biologický otec dítěte,⁸ klade poměrná důležitost. Určení otcovství lze buď spočítat podle měsíčních cyklů, protože vždy v určité době během roku nejsou někteří bratři ve společné domácnosti, či pokud se tímto způsobem určit otcovství nedá, určí ho žena až po narození podle toho, komu se zdá být dítě nejvíce podobné. Tato skutečnost dává matce vysoce ceněné postavení v rodině a politický zdroj moci, který může využít (Stone 2010: 197-198).

3.1.1.2 Sororátní polyandrie

Ve společnostech, kde se vyskytuje polyandrie, může být běžné, že si bratři berou více žen, které bývají sestry, což se označuje jako sororátní polyandrie (Schultz, Lavenda: 301). Častější může být sororátní polygynie, kdy muž žije a má za manželky více sester, což je např. ve společnostech, kde bývá zvykem vydat nejdříve starší ženu, a v případě její neplodnosti může být do svazku přizvána její mladší sestra (Crapo 1990: 170-71). To samé může nastat právě v případě, kdy si více bratrů vezme jednu ženu a kvůli zajištění potomstva si později vezmou i její sestru. Tento případ nastává, stejně jako bratrská polyandrie, v Tibetu ve společnosti Nyinba.

⁸ Větší důležitost je určení otcovství přikládána obzvláště když se jedná o syna, protože ti mají povinnost se ve stáří postarat o své rodiče. Pokud se jedná o dceru, je zde povinnost jí zajistit věno.

3.1.1.3 Polygynní polyandrie

Polyandrie, kde muži vstupující do svazku nejsou v žádném příbuzenském svazku a zároveň ženy, které si více mužů vezmou za své manžele, také nejsou spřízněné, můžeme obecně nazývat jako „*polygynandrie*“ (Schultz, Lavenda: 301). Tento svazek je totiž zároveň jak polygynní, tak polyandrický a může se vyskytovat u Sinhálců na Srí Lance, přičemž tam mohou vzniknout také svazky monogamní či čistě polyandrické.

3.1.1.4 Sdružená polyandrie

Dalším typem polyandrie je sdružená polyandrie, jako příklad bychom mohli dát opět společnost Sinhálců na Srí Lance. Oproti bratrské polyandrii nejsou muži bratři ani nemají rovnocenné postavení. Tento svazek původně začíná jako monogamní a až později se do manželství přizve další muž, který má ovšem nižší postavení než první manžel, ten zůstává v rodině jedinou autoritou. Společným rysem je, že děti narozené v manželství považují za otce oba z manželů stejně tak jako u bratrské polyandrie (Schultz, Lavenda: 301).

3.1.1.5 Sekundární manželství

Jako sekundární manželství bývá označována sériová polyandrie, která se vyskytuje v Africe, konkrétně v severním Kamerunu a severní Nigérii. Začíná také původně jako monogamie, přičemž žena může od muže odejít a vzít si dalšího manžela. Rozdíl spočívá v tom, že žena vždy žije pouze s jedním z manželů. Může se vrátit k původnímu či jít opět za jiným, proto bychom tento příklad mohli považovat za sériovou polyandrii (Schultz, Lavenda: 303).

3.1.2 Polygynie⁹

3.1.2.1 Různé formy polygynie v různých společnostech

Polygynie hraje různé role v různých prostředích. V Eurasii se vyskytuje téměř vždy kvůli zabezpečení rodové linie, kvůli potřebě mít potomky. V případě neplodnosti v manželství jsou pro ženy čtyři možnosti řešení. Získat potomka adoptivně; postoupit rozvod a nechat se nahradit plodnou ženou (to Goody označuje za sériovou monogamii); je do svazku „přizvána“ konkubína, což je označováno za „*polycoity*“; nebo se přidá do svazku další právoplatná žena (polygynie). Poslední možnost je nejrozšířenější právě v Africe (Goody 1976: 41-42).

Podle Ansari a Kyaw i ve společnostech, kde je polygamie zakázaná, může dojít k situacím, kdy je umožněná: Za prvé je to podle nich případ, kdy je manželka vážně nemocná, nemůže mít děti nebo je mentálně postižená; za druhé když v populaci roste převaha žen nad muži; a za třetí když je velké množství mužů zabito ve válkách a mnoho žen se stane vdovami (Ansari, Kyaw 2011: 414).

Polygynie bývá nejčastější u zahradnických (kopaničářských) společností, kde důležitou úlohu v získání obživy hraje sběr a pěstování plodin, což zajišťují ženy. Příkladem mohou být Tiwi, kmen žijící v Austrálii. Sociálně je pro ženy povinností se vdát, což neplatí pro muže – tudíž je polygynie téměř nevyhnutelná. Otcové mohou své dcery přislíbit téměř každému, přičemž samozřejmě hledí na vlastní zajištění ve stáří – obvykle jsou snoubenci o více než dvě generace starší a dívky jsou zasnoubeny ve velmi mladém věku (Nanda 1994: 332). Největší šanci na získání více žen mají zdatní lovci, protože si mohou dovolit zabezpečit více tchánů a více manželek – a zároveň s tím, čím více mají manželek, tím více nakumulují potraviny ze sběru a pěstování. Ovšem postavení žen ve společnosti není špatné, ačkoliv by se to ze západního pohledu mohlo zdát. Mladé ženy mají relativní svobodu, udržují sexuální

⁹ Jako polygynie je označováno soužití více žen s jedním mužem.

vztahy s vrstevníky, což sice není povoleno, ale toleruje se to. Zároveň v pozdější době, kdy má žena vlastní děti, jí potenciální zeťové musí prokazovat úctu a není výjimkou, že s tchýní žijí a poskytují jí potravu. Projevovaný respekt zároveň vzrůstá s věkem (Nanda 1994: 333).

Goody chtěl mimo jiné ve své práci sledovat, jaké mají struktury rolí ve společnosti „aspekty“. Snažil se nejen o vnitřní pohled, ale také o vnější úhel pohledu. Zabývá se mimo jiné rozdíly v kategorizaci rolí u různých společnostech, a proč k těmto rozdílům dochází. Na příkladu konkubín a co-wife ukazuje rozdíly ve společenském postavení, v příkladech z různých částí světa ukazuje na různé důvody vedoucí k těmto alternativním svazkům. V Eurasii popisuje monogamii a kontrolovanou polygynii, které se snaží postavit do menšího kontrastu vůči africkým společnostem, kde se polygynie vyskytuje téměř u všech společností. Podle Goodyho není rozdíl v morálce nebo větším asketismu – i v naší evropské historii se můžeme setkat s institucionalizovanou formou všeobecného schválení mimomanželského pohlavního aktu,¹⁰ a to ve formě konkubinátu či vztahů se služebnými¹¹ ve starověkém Izraeli (Goody 1976: 42).

3.1.3 Manželství bez manželství?

V otázce nesourodé kategorizace a identifikování alternativních svazků či konkubinátu dává Goody za příklad světově proslulou knihu *The Nuer* od Evanse-Pritcharda, kde již upozorňuje na vymezení pojmu konkubinát – uvádí zde vdovský konkubinát a konkubinát neprovdaných žen. Vdovský konkubinát se velmi podobá levirátu. Díky platbě za nevěstu v době sňatku je dána záruka, že žena bude rodit děti s manželovým jménem i v případě, když si ji po jeho smrti vezme

¹⁰ Překlad ZT - v originále „polycoity“ (Goody 1976: 42).

¹¹ Překlad ZT - v originále „handmaid“ (Goody 1976: 42).

nejbližší nebožtíkův příbuzný. Druhý konkubinát, který je zde uveden se odlišuje – vyskytuje se u svobodných žen a vyznačuje se tím, že díky tomu, že zde není žádná platba za nevěstu, děti narozené z tohoto svazku patří do matčiny rodové linie (Goody 1976: 43).

I dnes se setkáváme v naší společnosti s nesezdanými páry (Hamplová, Pikálková 2002), které spolu žijí, případně mají děti, ale nejsou manželé a využívají státní podpory pro svobodné matky. Děti potom mohou mít rodné jméno po matce a pro ženy pak není žádný velký právní problém rozejít se s partnerem a najít si jiného. Ačkoliv je toto běžné, mohli bychom říci, že děti vzešlé z těchto svazků patří také spíše do rozšířené rodiny ženy než muže.

Jako paralelu k tomuto uspořádání bychom mohli uvést společnosti, kde muži jako otcové nehrají příliš výraznou roli a matky jsou důležité jako hlavy rodin jak ve smyslu zajištění obživy, tak ve smyslu sociálním, tj. rozhodují o chodu domácnosti. Typickým příkladem je tzv. kultura chudoby, kde ženy zůstávají svobodné, aby opět nemusely řešit právní komplikace s případnými rozvody, stejně tak jako začínají sexuálně žít ve velmi mladém věku, tak i vytvářejí rodiny z našeho pohledu velmi brzy, zároveň cíleně bez účasti nezodpovědných mužů, kteří většinou nemají žádné ekonomické ani sociální zajištění (Lewis 1966: 404-407).

O podobném vzorci rozpadu nukleární rodiny se zmiňuje i Murphy, který uvádí tzv. „*matrifokální typ rodiny*“, kde je role otců plně převzata matkami, které jsou, podobně jako v případě popisu Lewise, ekonomicky nezávislé a soustřeďuje se kolem nich střed rodin – zároveň jsou jedinými stálými členkami matky, sestry a jejich děti (Murphy 1998: 97).

3.1.3.1 Indičtí Nayarové

Je otázkou, zda v diskuzi na téma alternativní svazky či manželství bez sňatku můžeme zmínit známý případ jihoindických Nayarů, kteří byli v předkoloniálním období kastou válečníků. Od toho se také odvíjí jejich

rodinné uspořádání. Nayarové jsou také matrilineární, exogamní a skupiny dětí stejného či podobného věku žijí v jakýchsi komunitách, kdy nukleární rodina, v tomto případě pouze matka, nehraje natolik závažnou roli v jejich životě (Gough 1959: 24).

Je důležité zmínit, že Nayarové neznají ani pojem manželství (Peoples, Bailey 1994: 205). Rituál, který by se nám mohl jevit jako svatební, přiváděl dívky okolo věku puberty do dospělé fáze života a poskytnul jim právo téměř svobodně sexuálně žít. Jediným limitem sexuální zdrženlivosti bylo tabu na sex s příslušníkem stejné rodové skupiny, což bylo považováno za incest a tím přísně trestáno.

Rituál dospělosti probíhal tak, že muž dal „své“ ženě na krk přívěsek a poté byli zanecháni po dobu tří dnů a nocí o samotě na opuštěném místě. Během této doby, pokud byla dívka dostatečně stará a pohlavně vyspělá, se oddávali sexuálním aktivitám (Peoples, Bailey 1994: 205). Tento akt mohl být ale zároveň jedinou dobou, kdy se tito dva viděli. Muž k ženě neměl žádné závazky, odešel, a žena pouze v případě jeho smrti musela vykonat specifický rituál.

Jak uvádí Peoples a Bailey, žena poté mohla udržovat sexuální vztahy s muži stejné či vyšší kasty, pouze s výše uvedeným omezením rodových skupin. Muži ženu navštěvovali a přinášeli jí dárky. Ti, kteří jí pravidelně přinášeli dárky, měli největší šance, že s nimi žena udrží dlouhodobější sexuální vztah. Jak tedy píše Stone, s muži, se kterými by se předpokládalo, že nad ženou budou mít autoritu a tím výlučné sexuální právo, se žena stýká, pouze když chce. Autoritou jsou pro ni bratři a strýcové - bratři její matky (Stone 2010: 152-153).

Pokud se Nayarské ženě narodilo dítě, musel se některý z mužů, který jí v době otěhotnění navštěvoval, přihlásit k otcovství, tím ale jeho role otce skončila (Peoples, Bailey 1994: 205). Pokud tak žádný neučinil, byla zde hrozba nařčení z toho, že má dítě s příslušníkem nižší kasty (či s křesťanem nebo muslimem) a tím ostrakizování, v některých případech i zabití matky i dítěte (Gough 1959: 30). Legální či biologické otcovství

nemá ale dále v životě dětí žádný význam. Oslovují „pane“ či „vedoucí“ všechny muže, se kterými má matka další sexuální vztahy, aniž by to mělo nějaký hluší význam (Gough 1959: 23).

Gough uvádí, že příklad Nayarů by považovala spíše za typ manželství, protože existují zákazy, které omezují to, aby se sexuální vztahy staly promiskuitními. Například dva muži ze stejné skupiny se nemohou stýkat s jednou ženou a naopak dvě ženy ze stejné skupiny nesmí udržovat sexuální vztah s jedním mužem (čímž toto pravidlo automaticky vylučuje, aby měl muž poměr se svou biologickou dcerou). Stejně tak jsou platná výše zmíněná tabu styků s muži z nižších kast. Druhým faktorem, kvůli kterému se Gough spíše přiklání k označení těchto vztahů jako manželství je to, že určení legálního otcovství,¹² ačkoliv spíše symbolického, určuje členství dítěte do příslušné kasty a rodové linie (Gough 1959: 31).

Podle Gough bychom tedy mohli navrhnout takovou definici manželství, která by zahrnovala příklad Nayarů a některých dalších skupin, jejichž sociální uspořádání neodpovídá našim představám o manželství. *„Manželství je vztah vybudovaný mezi ženou a jednou či více osobami, který zaručuje, že dítě narozené za určitých podmínek, které nejsou zakázané v rámci tohoto vztahu, získává svým narozením všechna práva normálního člena dané společnosti či sociální třídy.“* (Gough 1959: 32).

¹² Zároveň Gough píše, že „legálních otců“ může mít dítě více, pokud jich více zaplatí náklady spojené s porodem, který je nutný pouze od jednoho muže. Společně s tím mají i otce rituálního, což je ten „manžel“, který s její matkou provede „*tali*“ rituál dospělosti (Gough 1959: 32).

4 ZÁPADNÍ / EVROPSKÝ VZOREC

4.1 Manželství dané od Boha – křesťanský pohled

Náboženství v evropském kontextu, pojalo manželství jako lásku mezi manželi. „*Historikové a antropologové se dnes vesměs shodují v názoru, že všechny dosavadní společnosti – s jedinou výjimkou současných společností našeho kulturního okruhu – se chovaly a chovají spíše nedůvěřivě k upřílišněné lásce mezi partnery, protože se tím zvyšuje riziko, že manželé jeden pro druhého zapomenou na své ostatní sociální závazky, a žádná rozumná společnost si nedovolila dosud budovat instituci rozhodující o samé její fyzické (a v podstatné míře i sociální) reprodukci na něčem tak efemérním a křehkém, jako jsou city, jež projdou párem v době namlouvání*“ (Možný 1990: 64). O hledání ideálu romantické lásky, která značně pozměnila podobu výběru partnera, formu soužití, tak i obecně manželství samotného, se stručně zmíním ještě později.

V křesťanské tradici podle kanonického práva mohli manželství uzavřít muž a žena svéprávní, např. bez mentálních postižení, kteří by nemuseli pochopit, čím se zavazují, pokud prohlašují manželský slib. Toto bylo dle Kašného důležité, protože muž a žena museli nutně do manželství vstupovat ze své svobodné vůle, nesměli být oproti praktikám užívaným v minulosti do svazku nuceni. Zároveň byl ale ovšem potřebný souhlas rodičů, někdy i širšího příbuzenstva od obou stran (Kašný 2006: 20).

Křesťanství staví důležitost plození dětí v manželství na horní příčku podporovaného chování. Podle Horské to má základ ve Starozákonních dějinách, kdy Židé kočovali a život byl pro ně významný z hlediska rozmnožování komunity. Zároveň však udává, že ještě více než nabádání k manželskému svazku a plození dětí, bylo pro křesťanské hodnoty důležité zachování panenství. Manželství sloužilo k umírnění

lidských tělesných pudů, jako prevence proti smilstvu (Horská a kol. 1990: 52-53).

Definici křesťanského manželství a jeho cíle podle kodexu kanonického práva z roku 1983 nám ve zjednodušené formě uvádí Kašný, jako: „*manželství je zaměřené svou přirozenou povahou na prospěch manželů [...] a na zplození a výchovu dětí*“ (2006: 30). Jako primární cíl je zde uvedeno právo plození dětí, přičemž manželství lze uzavřít i v pozdějším věku, kdy je reprodukční schopnost manželů omezená či úplně je plná neplodnost, kdy se manželství pak má zaměřit na cíle sekundární, kterými je oboustranná podpora a pomoc a příspěvek proti mimomanželské fyzické žádostivosti (Kašný 2006: 30, 32).

Základními vlastnostmi církevního manželství jsou jednotnost, jednota a nerozlučitelnost. Tyto dva rysy nabývají dle v církevním chápání povahu svátosti, to znamená, že označují svatý slib mezi Kristem a církví, pokud se jedná o manžele, kteří byli oba dva pokřtěni.¹³ Manželství dané od Boha se prakticky vzato vyznačuje ve vztahu také výlučností. Označuje, že „*si pouze jeden muž bere za manželku jednu ženu a zároveň naopak – jedna žena si bere za manžela jednoho muže*“ (Kašný 2006: 37). Je jen několik případů, kdy lze manželství zrušit a uzavřít nové, ale to musí odpovídat platným kanonickým překážkám, které svazek zneplatňují (Kašný 2006: 49). Pokud se tedy bavíme o attributech křesťanského manželství, musíme zmínit, že církev zakazuje jakékoliv formy polygamie – ať už polygynie, polyandrie či skupinová manželství (2006: 37).

4.1.1 Zapuzení, rozluka, rozvod

O způsobech zrušení či rozloučení manželství se budu zmiňovat v průběhu celé práce, protože se o podobách rozchodů a jejich důsledky

¹³ O nerozlučitelnosti se lze bavit i v případě, že jeden z manželů pokřtěn nebyl, ovšem potom svazek není svátostný (Kašný 2006: 37).

opírám při popisu téměř všech současných vztahů, zejména sériové monogamie.

V době císařství se podle římského práva ženám výrazně zvedl sociální status a stávaly se samostatnějšími. Mimo jiné mohly např. samy uzavírat smlouvy. Pokud se muž a žena v manželství neshodli, stačila vzájemná dohoda, svazek majetkově vyrovnat a pro soudce nebyl problém případně rozhodnout o pobytu synů. Další sňatky po zrušení manželství byly podporovány. Manželství bylo čistě rodinnou záležitostí (Bologne 1996: 126). Germánské zákony stejně jako římské právo, jak již bylo zmiňováno, ženám takovou svobodu nedávalo. Ale stále se mohl svazek rozdělit na základě provinění jak muže, tak ženy a církve k těmto rozvodům nic nenamítala, protože ještě nezískala pozici pozdějších staletí, kdy manželský život ovlivňovala do nejmenších detailů (Bologne 1996: 126-127).

Zároveň musíme uvést, že náboženské sňatky také nebylo možné zrušit, pokud bylo manželství dokonáno. O tom, kdy bylo manželství dokonáno, se vedly v minulosti často spory. Mnohdy se totiž stávalo, že chlapec a dívka uzavřeli manželskou smlouvu ještě v dětství,¹⁴ a to i několik let před tím, než spolu jako manželé začali skutečně žít. Ovšem konsenzuální doba, kdy nevyvratitelně začíná manželský stav, se ustálila na dokonání manželství, tedy když spolu muž a žena začali žít a započali společný sexuální život. Toto bylo ustanoveno dekretály,¹⁵ které započal papež Inocenc III. a do podoby, ve které jsou téměř ve stejném znění v kanonickém právu dodnes, stanovil papež Řehoř IX. (Kašný 2006: 18-19). Manželství byla smlouva, která byla po zprávoplatnění manželství nerozlučitelná, přičemž Kašný udává dvě formy nerozlučitelnosti. Vnitřní nerozlučitelnost (*intrinsecum*) znamenala, že partneři, kteří již prohlásili manželský slib, nemohli zrušit manželství tím, že by vzali své slovo zpět či se dohodli, že již dále nebudou manželi, ale tato manželství šlo zrušit

¹⁴ Dnes bychom uvedli, že byli zasnoubení.

¹⁵ Dekretály jsou označovány papežská rozhodnutí (Kašný 2006: 19).

na povolení dané autority za podmínky splnění všech právních aspektů, které byly vyžadovány. Vnější (*extrinsecum*) nerozlučitelnost nemohla být zrušena ani zásahem právní autority ani nikým jiným, tzn., byla absolutně nerozlučitelná (Kašný 2006: 19-20).

Nerozlučitelnost manželství dala vzniknout alternativním ukončením manželství. Jak píše Bologne, koncem 11. století bylo velmi těžké manželství církevně rozloučit a proto se manželé uchýlovali k nepříliš křesťanským způsobům ukončení. Prý nebylo nezvyklé, když se muži přikláněli k vraždě žen. Tyto pak raději samy odcházely do kláštera,¹⁶ když získaly dojem, že náklonnost jejich manžela k nim již upadá, aby si zachránily holý život. Zároveň tak jednoduchým způsobem uvolnily cestu milence manžela, která v té době mohla v jejich domácnosti již i nějakou dobu žít, a kterou si chtěl muž později vzít za právoplatnou manželku (Bologne 1996: 130).

Rozvod se začal hojněji objevovat již v renesanci. Později byly některé myšlenky a z této doby rozvíjeny i v rámci idejí Velké francouzské revoluce (VFR). Rozvod se stal vyústěním problémů v manželství, které mohly být považovány za tyranii a v souladu s idejemi VFR bylo nutno každou tyranii zastavit a svrhnout (Bologne 1996: 155-158).

Velká francouzská revoluce také přispěla k emancipaci ženského chování jako takového. Ačkoliv se po období republiky práva „občanek“ opět téměř vrátila do původního stavu, již toto byl pokrok a z něj v průběhu času čerpala mnohá ženská hnutí. Jak uvádí Horská, poválečnou a současnou podobu rodiny a manželství toto významně ovlivnilo. O tom, zda porodí dítě, které není plánované, si dnes rozhodují ženy, stejně tak jako povaha patriarchální rodiny s málo vzdělanou ženou, která se stará o domácnost, mizí, a nahrazuje ji vzdělaná a pracující matka, která může rodinu zajistit i sama a proto se pro ni stává

¹⁶ Což mohlo být v dřívější době popud k rozvodu manželství, i když bylo manželství dokonáno a vzešly z něj i děti. Poté bylo možné uzavřít nový sňatek bez omezení (Bologne 1996: 129).

jednodušším ukončením manželství rozvod (Horská a kol. 1990: 404). Laslett uvádí, že v minulosti bylo běžné přijít jako dítě o otce – ať již smrtí či prostým nepřijetím potomka narozeného jako nemanželský, tedy jako „bastard“. Proto byla důležitější vazba dětí na matku. Zároveň bylo dítě velmi zřídka sirotek, tzn. ve smyslu ztráty obou rodičů. Slovo sirotek se používalo v té podobě, kdy dítě ztratilo matku, otce mohlo ještě mít (Laslett 1977: 172).

Také v ostatních evropských zemích se v pozdější době rozvod stával stále běžnějším, ačkoliv se lišily důvody, podle kterých bylo možno ho zákonně uskutečnit. V katolických zemích ale zůstávalo manželství stále nerozlučitelné (Bologne 1996: 160-161). Zároveň i z náboženských důvodů existuje stále více tzv. mrtvých manželství, která jsou udávána ve sčítání obyvatel a tím se projevují do výsledků statistik, ve kterých již ale manželé společně nežijí, ale nikdy neproběhl rozvod a ani v budoucnu pravděpodobně neproběhne (Horská a kol. 1990: 410). Mrtvá manželství lze srovnat s tzv. „LAT vztahy - living apart together – společné oddělené (sou)žití“, kdy sezdaní partneři žijí v oddělených domácnostech na sobě nezávislé životy (Skupnik 2010: 264).

Na druhou stranu například v současném Katalánsku se klade velký důraz na instituci rodiny jako takovou, ačkoliv se i zde objevují faktory, které jsou v této práci uváděny jako možné důvody ke křehkosti manželské instituce či jako příčiny pro případné rozvody. Zde se uvádí hlavně pouto u lidí, které se stěhují z vesnic do měst, a které udržují rodinu jako obranou hráz proti jevům narušujícím soužití, které mohou ve městech nastat. Stejně jako všude jinde, i zde je uváděno, že se podoby rodiny od minulosti proměňují, v partnerství se dbá na větší individuální autonomii, ale přesto je pro Katalánce rodina tím, co utváří jejich identitu a napomáhá „přežít“ v podmínkách neosobních a anonymních měst. Jako jedna z důležitých strategií, je zmiňována společná residence (Gullestad, Segalen 1997: 75).

4.2 Změny v podobě manželství v současné evropské společnosti

Jedinou větou se Možný snaží shrnout změny v podobě manželství takto: „[...] pohyb od manželské lásky církví definované jako slavnostní převzetí celoživotního závazku odpovědnosti za vztah věrné oddanosti, provázený osobním sebeobětováním a libiduální zdrženlivostí, -> k manželské lásce chápáné jako sekulární, osobní integritou garantovaná a permanentně opěťovaná volba, otevírající nové prostory pro seberealizaci a rozvoj autonomních osobností obou manželů, v neposlední řadě také skrze libiduální sebevyjádření“ (Možný 1990: 85-86).

Podle Mitterauera s Siedera má rodina několik funkcí. Některé z nich jsou archaičtější, jiné bychom i v přeneseném slova smyslu mohli aplikovat na současné vztahy.

Základními funkcemi podle nich jsou (Mitterauer, Sieder 1982: 75-83):

- Funkce právní
- Funkce ochranná
- Funkce ekonomická
- Funkce socializační
- Funkce reprodukční
- Funkce kulturní

Když bychom srovnali výhody a nevýhody manželství a ostatních alternativních svazků podle těchto funkcí, kromě funkce právní, kterou

partnerům v manželství poskytuje stát, můžeme najít srovnatelné funkce i např. u párů žijících dlouhodobě společně, ovšem bez manželského slibu. Předpokládám, že např. plánované rodičovství se nebude vyskytovat u ostatních typů vztahů.¹⁷ V dřívější době by mohl nastat problém s funkcí socializační (kterou později většinově převzal systém povinné školní docházky) a kulturní, protože se děti narozené nesezdaným párům nevyskytovaly v naší společnosti natolik běžně a společnost je nemusela akceptovat tak lehce, jak se to děje nyní, ovšem zde musíme také brát v ohledu většinovou absenci křesťanské morálky ve společnosti a celoevropské sekularizační procesy, na což autoři dávají velký zřetel (Mitterauer, Sieder 1982: 84). Jinak řečeno, v dnešní společnosti už takové případy příliš nepohoršují.

Jak píše Singly, také stát se od konce 19. století začal stále více vměšovat do instituce rodiny. Ovlivnění rodiny můžeme zmínit především na úrovni ekonomické, ale také sociální. Vznik sociálních zabezpečení, důchodů, zákony o antikoncepci, potratech či rozvodech. To všechno přispělo do změny podoby svazků, které v dnešní době můžeme v naší společnosti nalézt. „*Stát nahrazuje manžela v ekonomické oblasti*“ (Singly 1999: 36-37). Například ve Francii vznikem tzv. rodinné podpory, která pomáhá ženě s dětmi po rozvodu, pokud manžel neplatí alimony. Sociální právo obecně podporuje osamělé matky finančně tak, že jí platí příspěvek na dítě, který by měl platit manžel (Singly 1999: 40).

¹⁷ Kromě již uvedeného dlouhodobého soužití a sériové monogamie, kterou můžeme zařadit jak pod vztah manželský, tak pod vztah dlouhodobého soužití, tzn., musíme upřesnit, podle jakého autora definujeme sériovou monogamii, tím pádem se logicky také setkáváme či neseťkáváme s rodičovstvím.

5 SCHÉMA VZTAHŮ V SOUČASNÉ ZÁPADNÍ SPOLEČNOSTI

Na tomto místě považuji za vhodné představit základní typologii vztahů, kterými se v této práci zabývám. Typologie v obecné rovině vychází z literatury, nicméně konkrétní „definice“ jsou mé vlastní a jsou upraveny pro potřeby mého výzkumu. Všechny tyto vztahy můžeme najít v současné západní společnosti. Některé na sebe mohou logicky navazovat jako např. dlouhodobé soužití, které se později stává manželstvím.

1) Manželství

Manželství je legalizovaná forma soužití, má zároveň oproti níže uvedeným všechny právní výhody; monogamní forma.

2) Sériová monogamie

Koncept zdánlivé monogamie. Po určitou dobu partneři žijí v monogamním svazku či v manželství. Po nějaké době se rozejdou (či rozvedou) a začnou žít s dalším partnerem opět v monogamním svazku. Důležitá legalizace rozvodu.

3) Dlouhodobé soužití

Soudobý moderní model. Obsahuje většinu prvků manželství, kromě právních aspektů; monogamní forma.

4) Předmanželské vztahy

Mohou být monogamní či nemonogamní. Lidé spolu „chodí“, tzn., stýkají se, mohou spolu žít či nikoliv, ať už dlouhodobě či ne. Nemonogamní svazky značí časté či prvoplánové střídání partnerů.

5) Mimomanželské vztahy

Mimomanželské vztahy narušují ideál monogamie. Často i v minulosti byly společensky akceptované – např. institucionalizované konkubíny ve staré Číně, v Africe (což jsou ovšem příklady z neevropského prostředí), nicméně konkubinát byl častý i v evropských společenstvích. Dnešní milenky mohou být příležitostné či vytvářet dlouhodobé vztahy vedle manželství.

5.1 Sériová monogamie

Za jeden z nejdůležitějších typů vztahů považuji v kontextu mé práce právě sériovou monogamii, se kterou jsem se (viz výzkumná část) setkávala u informátorů vedle dominujícího dlouhodobého soužití také velmi často.

S vývojem společnosti po Velké francouzské revoluci objevujeme myšlenky velmi podobné konceptu sériové monogamie. Francouzský dramatik a spisovatel Paul Bourget uvedl na začátku dvacátého století hru Rozvod, ve které se stavil proti volnomyšlenkářským stanoviskům tehdejší společnosti. Tvrdil, že si lidé budou muset vybrat, pokud budou chtít úplně volné svazky nebo se vrátit k nerozlučitelnosti manželství. Rozvod byl podle něj jen krokem k usnadnění k „*postupné monogamii*“, tím pádem dle představ tehdejších společnosti krokem zpátečnickým ve vývoji lidstva (Bologne 1996: 298).

„[...] současný západní model lze považovat spíše za sériovou monogamii: jedinec může za život vystřídat několik manželských partnerů, ale nesmí je mít současně. To se ovšem týká jen postavení zákonného manžela či manželky, a ne sexuální praxe, protože značné procento osob má i mimomanželské sexuální styky“ (Giddens 1999: 160).

Pokud mluvíme o sériové monogamii, měli bychom uvážit také podmínky, které byly nutné k tomu, aby takový koncept vůbec společensky mohl vzniknout a byl také společensky akceptován. Jak jsem již uvedla, rozvod byl v minulosti nejen téměř nemožným, ale také v určitých dobách velmi nežádaným způsobem ukončení manželství. Výjimky se udělovaly jen v ojedinělých případech např. při násilí v manželství či při opuštění rodiny jedním z partnerů. Dnes je rozvod prakticky každodenní součástí života a rozhodně bychom nemohli říct, že jsou manželé, kteří se rozvedou, stále ještě v obecné rovině sociálně stigmatizováni. Jak dále udává Giddens, je důležité hledat příčiny vysoké rozvodovosti ve stále zvětšující se individualizaci manželství a touze po sebeuspokojení a naplnění očekávání od života. Lidé se rozvádějí, protože se vztahem nejsou spokojeni. Na jednu stranu je v dnešní společnosti rozvod běžným, na druhou stranu i přes jednoduchost, jakou se lze dnes nechat rozvést, pokud o to obě zúčastněné strany stojí, stále je to emocionální, a může být i ekonomická zátěž (Giddens 1999: 165). Na druhou stranu, pokud manželé byli dostatečně finančně zajištěni, eventualita lehce uskutečnitelného rozvodu byla prý vítanou možností, jak mohl rozvod proběhnout „hladce“, což znamená, že se pár domluvil, že již dál společně nechce žít, dál bývalí manželé zůstali přáteli a aktivně se oba spolupodíleli na výchově dětí (Singly 1999: 39).

V Čechách, respektive při vzniku samostatné Československé republiky v roce 1918 vznikly tendence ke změnám v oblasti manželství a rodiny a zákon, který byl schválen v roce 1919, byl jejich právním vyústěním. Bývá označován jako „rozlukový zákon“ či „manželská novela“, protože speciálně v této oblasti se stal přelomovým (Kašný 2006: 27). Stanovil důvody, kvůli kterým mohlo být manželství zrušeno, a též specifikoval, za jakých okolností se mohlo a také nebylo možno uzavřít manželství. Ovšem jak uvádí Kašný, z hlediska náboženského se pro katolíky v oblasti manželského práva nezměnilo nic, protože museli dodržovat pravidla daná církví (2006: 27).

Ohledně manželské nestability, která vytváří potenciálnost k vytvoření sériové monogamie, Singly uvádí, že je především dána individualistickými snahami v současných vztazích a silnou vírou v již zmíněný ideál lásky. Ženy po rozvodech obecně vzato ztrácejí více jak sociálně tak ekonomicky než muži a nezůstávají tak často na stejné úrovni jako po dobu manželství (Singly 1999: 114-115).

Giddens také píše, že ačkoliv musíme být opatrní při zobecňování faktů o manželství, můžeme vysledovat několik tendencí, které jsou zajímavé podotknout. Například statisticky vzato, rozvedení lidé mají ve stejném věku jako jejich svobodní vrstevníci větší šanci na to, aby se znovu oženili či vdaly. Další svazek může být také častěji rozveden, protože již jednou rozvedení partneři mají vyšší očekávání od dalšího vztahu. Společně s tím ale bývá druhé manželství v průměru šťastnější a spokojenější nežli to první (Giddens 1999: 171).

Také by se o sériové monogamii mohlo podle některých autorů mluvit dokonce jako o polyandrii.¹⁸ Polyandrii lze podle Mulder dělit na formální a neformální, přičemž formální je např. v Nepálu, u výše zmíněné bratrské polyandrie, tzn. tam, kde je společností polyandrie uznávaná forma manželství a žena sdílí partnery současně v jednom čase. Jako neformální by se dala označovat sériová polyandrie na příkladu sdílení manželek, kdy se ženy z vlastní komunity v některých společnostech poskytují na nějakou dobu potenciálním nepřátelům jako úplatek proti napadnutí. Pokud žena otěhotní, dalo by se to podle autorky označit jako „*polyandrické mateřství*“, které ukazuje jev, kdy žena vychovává děti několika různých otců (Mulder 2009: 146).

Tento příklad je samozřejmě poněkud exotický, ale pokud se bavíme o společnosti západní, i zde bychom samozřejmě našli ženy, které žijí „podle“ konceptu sériové monogamie, proto bychom se neměli

¹⁸ Jako evoluční biologka hledá autorka, ze které čerpám, pouze u příčin, která mají evoluční smysl či pointu. Podle mého názoru bychom již v dnešní západní společnosti nemohli říci, zda se znatelně výrazněji vyskytuje sériová monogamie spíše u mužů než u žen či by tento rozdíl nebyl možný takto jednoduše generalizovat.

omezovat na zjednodušování pojetí sériové monogamie jako polygynie nebo jako polyandrie.

5.1.1 Polygamie bez odpovědnosti?

Annie Besant, anglická bojovnice za ženská práva, aktivistka v boji za nezávislost Indie a také příznavkyně theosofie se zmiňovala právě o polygarii, možnostech alternativních svazků a zmínila koncept sériové monogamie, aniž by tento existoval. Ačkoliv vyrůstala v první polovině devatenáctého století, prohlásila, že polygamie, která se vyskytuje v některých islámských zemích, je podle ní lepším řešením než „*zdánlivá monogamie*“ v západní společnosti. Zastávala názor, že bylo pro ženu rozhodně lepší být druhou manželkou s určitými právy než metresou bez práv, kterou může muž kdykoliv opustit kvůli jiné sukni, za kterou se na ulici otočí (Ansari, Kyaw 2011: 412). Zároveň by se tak podle ní řešil problém mnoha dětí, které se narodí mimo manželský vztah, jsou bez legálního statusu,¹⁹ nejsou společností přijaty, a které často také v minulosti končily v sirotčincích. Společně s tímto argumentem udává, že ve společnostech s právně ošetřenou polygamií je rovněž plně zakázán jakýkoliv sexuální styk mimo manželský vztah. Pokud není muž spokojen v manželství, nedochází k rozvodu, kdy by žena zůstala nezajištěná, ale je pouze do manželství přizvána další manželka (Ansari, Kyaw 2011: 412-413). Nicméně při rozboru těchto výroků je třeba brát na ohled dobu, ve které Annie Besant žila, a současně zohlednit, že dlouhou dobu žila v Indii a byla členkou Indického národního (či celonárodního) kongresu.

Zajímavé je také její prohlášení, že „[...] *západem preferovaná monogamie je pouze polygamií bez odpovědností*“ (Ansari, Kyaw 2011:

¹⁹ Legalizace dětí narozených mimo manželský vztah v dnešní době již není problémem a otec ze zákona musí dítě finančně zajistit, pokud žena uvede, že je potomek opravdu jeho. Zde je zajímavost našeho práva, protože pokud tato žena uvede lživě, „údajný otec“ musí soudně dokazovat, že dítě není jeho, ovšem do té doby než to dokáže, musí podle zákona platit alimenty, které mu později nejsou vráceny ani když dokáže, že není otcem dítěte (Zákon o rodině 1963: § 99).

413). Zde, jak bychom mohli rozpoznat, se přímo nabízí koncept sériové monogamie, který je podle mého názoru v základech stejný, pouze jinak teoreticky konceptualizovaný.

Evoluční antropologové se o sériové monogamii vyjadřují často spíše jako o formě polygynie, tzn., mluví o ní jako o strategii, kdy si někteří muži zajišťují delší dobu reprodukce opakujícím se rozvodem a uzavřením dalšího manželství (Mulder 2009: 134). O ženách se v tomto smyslu nezmiňují, protože se předpokládá, že pro ně není rozvod a následné znovu-vdavky výhodnou životní strategií, protože do vztahu, a případně do výchovy potomků, vkládají mnohem více kapitálu než partneři. Přitom také nemají z dalších vztahů tolik výhod, jako mají muži. Tato strategie je doplněna o nalezení a manželství (či pouze soužití) s mnohem mladší ženou, jejíž schopnost mít děti je ještě znatelně vyšší než u bývalých partnerek. Zároveň je zajímavé uvést, že se často v souvislosti se sériovou monogamií podotýká, že u mužů je předpoklad vyššího počtu partnerek, a tím pravděpodobnost, že budou mít více potomků. Dokonce se uvádí, že muži,²⁰ kteří měli tři či více po sobě jdoucích partnerek, měli o 19 % více dětí, než kdyby zůstali s partnerkou jedinou, což podporuje tvrzení o příčinách sériové monogamie jako o úspěšné reprodukční strategii (Jokela a kol. 2010). Společně s tím se muži po rozvodu či při ovdovění znovu žení mnohem dříve a častěji než ve stejných případech ženy (Mulder 2009: 134).

5.2 Dlouhodobé soužití bez manželství

V moderním pojetí rodiny se tedy nezměnilo pojetí manželství, ale jeho vnímání – to, jak se chováme v manželství navzájem, ale i jak vnímáme lidi, kteří už manželé jsou. Něco lze „svést“ na „slabost těla“ – jak u mužů, tak u žen (Možný 1990: 81). Muži po vstupu do svazku

²⁰ Data jsou přibližně od čtyř tisíc respondentů žijících v současnosti ve Velké Británii (Jokela a kol. 2010).

manželského zůstávají dobyvační vůči jiným ženám – a ženy se také údajně musely hlídat, aby nepodlehly nebezpečným svodům cizích mužů. Dnes je to dle Možného stejně tak platné, jen s tím rozdílem, že osoby v manželství jsou svobodnými partnery vnímány nikoli jako osoby nedosažitelné, ale jako potencionální partneři. Dříve šlo o vnímání stavu – člověk již nebyl individuum, ale pár – byť si tělesně občas „odskočil“ někam jinam (Možný 1990: 81-82).

Stejně tak jako Možný uvádí i Kašný tuto důležitou změnu vnímání, kterou prodělal vývoj manželství. Pro církve vycházející z římského práva a raného křesťanství platilo až do dvanáctého století připodobňování manželství spíše životnímu stavu muže a ženy – pár byl celek, který nešlo rozdělit, pokud si svůj slib složil před Bohem. Ovšem po dvanáctém století se ve vrcholném středověku manželství začalo vnímat podle dle kanonického práva více jako závazná slovní smlouva mezi individui, která mimo jiné vyjadřovala určité právní povinnosti a závazky (Kašný 2006: 21-22).

Také v tomto vysvětlení bychom mohli nacházet odpověď na otázku, proč tolik dnešních mladých párů neuzavírá manželství, ale pouze společně žijí. Toto soužití ve většině případů zahrnuje téměř všechny aspekty manželství, včetně například společného vedení domácnosti, tak i případného vychovávání potomků. Tento model je snadnější v mnoha aspektech, ovšem ani jeden z partnerů nemá žádné právní výhody, jak je tomu u manželství. Nemohou sice po sobě dědit, na druhou stranu mají vždy možnost jednoduššího rozchodu – jak méně psychicky, tak méně finančně tíživého – než formalizovaného rozvodu (Mitterauer, Sieder 1982: 137). Ovšem Singly píše, že se i soužití bez sňatku lze v dnešní době právně ochránit díky zákonům o sociální ochraně a bydlení,²¹ ačkoliv toto dlouhodobé soužití není právně

²¹ Čímž je míněno anglosaské prostředí. Ovšem ani pojem druh a družka v naší společnosti, který se často vyskytuje u dlouhodobého nesezdaného soužití, neopravňuje k dědickému právu či sociálnímu vyrovnání v případě smrti či rozchodu s partnerem. Důležitějším pojmem společná domácnost – pokud může dotyčný dokázat, že s partnerem žil déle než jeden rok a spolupodílel

akceptováno v občanském právu (Singly 1999: 37-38). Dlouhodobé soužití může být způsobeno pravděpodobně tím, že mladí lidé chtějí mít větší volnost v případě odcizení a následného rozchodu než kdyby byli manželé a museli prodělávat už tak přílišně traumatický rozvod (Mitterauer, Sieder 1982: 137). Také důraz na individuality a uspokojení potřeb manželů v soužití může být dalším z důvodů, proč spolu mladí lidé žijí společně, ale neuzavírají manželství. Podle Singlyho jim tento vztah, pokud v něm nejsou šťastni, umožňuje partnera opustit snadněji, než při uzavření rigidního manželského svazku (Singly 1999: 89).

Zároveň lze říci, jak jsem již uvedla, že se v dnešní společnosti již postupně vytrácí sociální stigma rozvodu či svobodných matek, díky existenci „*neúplné rodiny*“,²² ačkoliv je stále ještě společenské členění, když se objeví žena s „*legitimním*“ dítětem vzešlým z manželství a žena s „*nelegitimním*“ potomkem, která bude ještě pořád dle Singlyho v pozici níže sociálně postavená. Společně s tím by toto mohlo „*nepřímo přispět i k oslabení legitimacy manželské instituce*“ (Singly 1999: 38). Také můžeme uvést, že přestože se rodina stává pokud možno co nejvíc soukromou a obecně vzato rozvod přestává být stigmatem, můžeme se setkat s nálepkováním dětí z rozvedených rodin. Psychologie takové případy zná a dalo by se naznačit, že takové případy i vytváří. Pokud jsou děti problémové, hledá se příčina. Pokud jsou z rozvedených rodin, má se za to, že je tato příčina nalezena – pokud ne, hledá se problém v jejich osobnosti. Toto záměrné vyhledávání souvislosti mezi rozvodem rodičů a problémovostí dětí by se dalo označit jako „*self-fulfilling prophecies*“, tj. sebe-naplnující proroctví (Singly 1999: 45-46).

se na chodu domácnosti jak finančně, tak participováním na každodenních činnostech, má práva na výživné (Druh, družka 2002).

²² Jako neúplnou rodinu bychom mohli vidět takovou rodinu, kde chybí jeden člen nukleární rodiny – tzn. vdovy, rozvedené či svobodné matky s dětmi (Singly 1999: 38). Ještě bych ráda dodala, že dnes by se mohla vyskytovat taková rodina pouze s otcem, což Singly ještě explicitně nepřipouští.

O příčinách neuzavírání manželství a preferenci dlouhodobého soužití se zmiňuje Giddens, přičemž zdůrazňuje ekonomickou soběstačnost žen. Ženy se v dnešní době vdávat nemusí, protože jsou finančně nezávislé na mužích, proto i přes rozchod či rozvod jsou oba partneři schopni vytvoření nové domácnosti (Giddens 1999: 165).

5.2.1 Kohabitace

Kohabitací je podle Giddense označováno dlouhodobé soužití, jakési „*manželství na zkoušku*“, „*stav, kdy spolu dvojice partnerů žije v sexuálním vztahu, aniž jsou manželi*“ (Giddens 1999: 179). V nedávné minulosti ještě na toto soužití „bez papírů“ nebylo nahlíženo nejlépe a partneři se také označovali, že „žijí na hromádce“ či „na psí knížku“. Horská a kol. uvádí, že dlouhodobá soužití partnerů bez manželství se také označují jako „*faktická manželství*“ a se vzrůstající tendencí těchto vztahů také narůstá počet dětí narozených mimo manželství (1990: 404).

Přesto toto manželství na zkoušku není ojedinělým a novým jevem, například ve venkovských komunitách speciálně severní Evropy, jako je Norsko či Švédsko, se i v minulosti tolerovalo a bylo velmi časté (Giddens 1999: 179-180). Také, jak uvádí Kašný, ačkoliv se církev dlouhodobě snažila soužití bez požehnání manželského zamezit, můžeme udat příklad, že například na venkově v Toskánsku byl až do 17. století zvyk uzavírat manželství až po několika letech strávených společným životem a zároveň až po narození prvního potomka (2006: 24).

Skupnik mluví o americké formě „kohabitace“, která vzniká za určitých podmínek, je brána jako legální manželství a je státem akceptována, ačkoliv jako manželství nebývá uzavřena pod dohledem zástupců státu či církve. Takové soužití či manželství se říká „*common law marriage*“ (Skupnik 2010: 267). Dříve se vyskytovalo například tam, kde nebylo dostatek kněží (jako při rychlém kolonizování Ameriky), ale i dnes se takové případy vyskytují a jsou tolerovány. Rozdílem proti společnému soužití je ten, že v případě rozchodu, musí partneři

podstoupit klasický státní rozvod.²³ Tato forma společenského uznání uzavření partnerství, kdy není žádný veřejně uznaný obřad, se nazývá „*deklaračně-akceptační*“ a jako příklad může posloužit manželství Inuitů, kdy postačuje, když spolu partneři mají sexuální vztah, oslovují se termíny pro manžela a manželku a žijí ve společné domácnosti (Skupnik 2010: 267).

O kohabitaci se také můžeme bavit jako o dlouhodobém předmanželském vztahu, protože vysoké procento sexuálních partnerů žijících po nějakou dobu společně, plánuje společnou budoucnost a manželství. Je to jakýsi experiment, který provádějí, aby zjistili, zda jim manželství s vybraným partnerem bude vyhovovat. Obzvláště se tento model vžil u studentů, kteří při společné domácnosti ušetří náklady na dvojí bydlení, ovšem velmi často zůstávají oddělené osobní finance (Giddens 1999: 179).

Giddens také zmiňuje výzkum kohabituujících párů, který probíhal v Essexu, ve Velké Británii. S odstupem deseti let po provedení zkoumání se ukázalo, že „[...] *většina kohabituujících dvojic zůstává nadále spolu a téměř dvě třetiny jich vstoupily do manželství*“ (Giddens 1999: 179).

5.2.2 Feministky volí volnou lásku

Se vznikem feministického hnutí se také obracela pozornost potřebám žen v partnerství či manželství. Ve feministickém diskursu bylo žádoucím uzavření partnerství takové podoby, která by byla jak pro muže tak ženu uspokojivá, ale nespojovala je a neomezovala jejich svobody. V tradičním manželství byla podle nich žena svázána v područí muže. Východisko feministky nalézaly ve „*svobodné ženě ve svobodném svazku*“, což bylo mimo jiné jedno z hesel sufražetek, společenství

²³ Ovšem jak uvádí Skupnik, některé státy USA uznávají, pokud spolu partneři v tomto manželském svazku nežijí společně déle než tři roky a nadále nechtějí uplatňovat svá manželská práva a nároky, manželství je automaticky považováno za zrušené (2010: 283).

bojujícího za práva žen začátkem dvacátého století (Bologne 1996: 296-297).

Je zajímavé najít paralelu k těmto požadavkům feministek na větší svobodu a zamezení omezování již u Jana Husa. Ten samozřejmě jako muž své doby manželství podporoval,²⁴ ale současně s tím nacházel v manželství negativní rysy, které se shodují s výše uvedeným. Zavázání se druhé osobě, život bez možnosti svobodných rozhodnutí a volnosti jednání, společné starosti partnerů o domácnost, muž musel „[...] *v potu tváře dobývat chléb a žena v bolestech rodí*“ (Horská a kol. 1990: 238).

5.3 Předmanželské vztahy

U různých kultur můžeme v různých dobách najít odlišný přístup k předmanželským vztahům či sexu. U společností, kde je předmanželský sex podporován, se můžeme setkat s hranicí dokonce mezi desátým a jedenáctým rokem, avšak nejběžnější bývá začátek pohlavního života v období mezi dvacátým a třicátým rokem, což bývá považováno za biologicky nejvhodnější reprodukční věk. Nicméně i ty rané zkušenosti nemusejí (a mnohdy také nebývají) v praxi sexem tak, jak bychom si ho představovali v naší společnosti. Často v tomto prvotním a společností tolerovaném či podporovaném objevování sexuality nedochází k úplnému protržení panenské blány či dosažení orgasmu (Vrhel 2000: 29). Kulturní vlivy nicméně mohou tento kulturní předěl mezi dětstvím a pohlavní dospělostí uspíšit či naopak prodloužit.

V prvních stoletích našeho letopočtu byl v důsledku míšení křesťanství s římskými zvyky velmi častý výskyt konkubín, které se obvykle tolerovaly jako jistý předmanželský vztah u mužů z vyšších vrstev. Běžně se rekrutovaly z nižších vrstev, ale také se mohlo jednat o svobodné ženy, které byly uneseny a tím se staly zajatkyněmi, které už měly natolik pošpiněnou čest, že si je později nebylo možné vzít za

²⁴ Také ale jako nábožensky založený muž více než manželství podporoval celibát a virgilitu (Horská a kol. 1990: 238).

právoplatné manželky. Církev toto nebyla schopna zcela vymýtit, a proto alespoň zakazovala, aby měli muži tento a manželský vztah zároveň. Jako předmanželský byl tedy církví tolerován, jako mimomanželský nikoliv. Nebyl problém mít konkubínu, která muže „zaučila“ a byla jeho společnicí v jinošském věku, ale po uzavření manželství musel (či měl) muž konkubínu zapudit (Bologne 1996: 22-23). Ostatně i v době okolo roku 850 bylo pro mladé vysoko postavené chlapce normální mít konkubínu a nebylo společensky pohoršlivé tyto ženy zapudit, když se museli oženit. Franckým králům, jako je příklad Lothara II., toto tolerovala i církev i v této době, což často vytvářelo zmatky v případě neplodnosti manželek a pokoušení se o zneplatnění manželství z důvodu svazku předmanželského (Bologne 1996: 58).

Také Klabouch se zmiňuje o právu na konkubínu jakožto regulérního monogamního vztahu podle Římských zákonů, ovšem opět s podmínkou výlučnosti. Pokud žil muž v konkubinátu, jehož podoba a práva se později téměř ztotožňovala s podobou legitimního manželství, nemohl žít zároveň v jiném konkubinátu či v manželství (Klabouch 1962: 37).

V minulých dvou stoletích byla v evropských společnostech snaha uchránit děti obzvláště ženského pohlaví před předmanželskými vztahy. Díky tomuto se začaly hojně vyskytovat gardedámy, které se měly postarat o to, aby se dcery z majetnějších rodin vyvarovaly nevhodnému chování, které by mohlo poškodit jejich pověst. Proto byl takový důraz kladen na nutnost uchování panenství před manželstvím. Ovšem u mužů se taková omezení nevyžadovala. Důvodem k těmto zákazům u žen mělo být ochránění dívek od možnosti otěhotnění s mužem nižšího společenského (a tedy i ekonomického) postavení, který by ji a její dítě nedokázal zajistit (Stone 2010: 232-233).

Jak píše Mitterauer a Sieder, se vzrůstajícím nárůstem předmanželských sexuálních vztahů rostla také touha oprostít sociální sexualitu od reprodukčních důsledků. S tímto se objevovalo stále více

prostředků proti nechtěným otěhotněním a tím pádem byly i tyto vztahy socio-kulturně lépe akceptovány, než když měly neočekávané důsledky, jako byly neplánovaná narození nemanželských dětí.²⁵ Samozřejmě i toto šlo ruku v ruce se změnami v tradičních pohledech na svět a ve formách chování (Mitterauer, Sieder 1982: 120). Společně s tím se v dnešní společnosti, kde se vyskytuje typ rodiny, kterou Singly označuje jako postmoderní,²⁶ můžeme setkat s názory, že je pro vztah jednotlivců lepší žít bez uzavření manželství – ale pouze do doby, než plánují rodičovství a potomky – potom je lepší manželství uzavřít a dát vztahu právní rámec, který zabezpečí i jejich děti (Singly 1999: 90).

V současnosti se můžeme setkat se snadnější možností přesunout předmanželský vztah do svazku manželského. Dříve bylo toto omezeno mnoha vlivy, které se dnes smazávají, jako např. ekonomické či sociální determinanty. Dnes může prakticky kdokoliv kdykoliv uzavřít manželství či se znovu vdát či oženit po smrti partnera (Mitterauer, Sieder 1982: 135). Křehkost partnerských svazků lze vyčíst také z údajů, že v průměru rozvod nejčastěji následuje po prvních čtyřech letech soužití, přičemž jsou připočítávány i roky společného života před svatbou (Singly 1999: 111).

²⁵ Jako velmi výrazně účinný prostředek krom bylinkářství v minulosti, se na konci sedmnáctého století stala přerušovaná soulož, „*coitus interruptus*“. Ačkoliv se v dnešní době považuje za velmi nespolehlivou kontracepční metodu, v té době byla nazývána především ve Francii, odkud se rozšířila, jako primárním prostředkem pro Malthusiánskou revoluci (Flandrin 1986: 221).

²⁶ Rozdíl mezi moderní a postmoderní rodinou Singly vysvětluje tak, že dnes se již neklade takový důraz na šťastné manželství jako takové, ale na požadavky uspokojování individuálních potřeb. Důležitější je ve vztahu „já“ než „my“, přičemž při svatbě z lásky je logické, že se vztahy vyvíjejí a mění. Zamilování vyprchá a lidé pak mají tendence vztah razantně ukončit a započít další. Zamilovanost je ale opět pouze jako prostředek k satisfakci vlastních nároků (Singly 1999: 90-91).

5.3.1 Dohodnuté svazky versus ideál pravé lásky

Jak jsem již uvedla, v průběhu minulosti se ale někdy objevily nové faktory ovlivňující podobu rodiny, které do dané doby nebyly zohledňovány, jako např. ideál nalezení pravé lásky. *„Ačkoliv se představa nalezení ideální lásky zdá být důležitým elementem sociální změny, manželství obecně stále zůstávají kontraktem mezi lidmi podobných sociálních, ekonomických a kulturních okruhů“* (Mitterauer, Sieder 1982: 135). S počátky představ o nalezení ideální lásky se postupně také začalo rozpadat domlouvání předem dohodnutých svazků, kdy nebylo výjimkou, že se budoucí partneři buď neznali vůbec či se viděli jen několikrát. Nicméně i dnes se v některých společnostech praktikují domluvené svazky (Mitterauer, Sieder 1982: 135). Jak uvádí Vrhel, toto je častější u společenství, kde se neklade příliš velký důraz na milostnou předeheru. Tam, kde mají sexuální předeheru propracovanější, se obvykle objevuje volný výběr sexuálního, potažmo manželského partnera (Vrhel 2000: 30).

Také Singly uvádí opouštění od dohodnutých svazků. Jako první se láska nezištná, neekonomicky vysvětlitelná pro rozšířenou rodinu, objevila v divadle 18. století, kdy se bohatý muž zamiloval do chudé, ale krásné a ušlechtilé dívky a vzali se navzdory ekonomické i sociální propasti. Volný výběr partnera je určující pro rodinnou autonomii, rodinné uzavření se do sebe (Singly 1999: 61-62). Svobodný výběr partnera je sice v současné společnosti téměř naprosto jistý, přesto ale zůstávají společenské názory, že by partneři, jakkoliv se seznámí svobodně a náhodně, měli udržovat alespoň částečně sociální vyrovnanost. Když jsou od sebe partneři sociálně „daleko“, vyskytuje se tlak od rodin, přátel či známých, kteří stále upřednostňují vztahy z podobných sociálních a kulturních prostředí. Takovým párům se často vytýká, že nemají mnoho společného či že vztah nemůže trvat dlouho (Singly 1999: 68).

Křesťané považovali lásku, ve smyslu lásce k Bohu, za hodnou každého člověka. Ovšem jiným formám lásky se lidé měli vyhýbat, aby nepropadli svodům ďábla. Flandrin píše, že teologové ve dvacátém

století pokračovali v nepříliš velkém podporování manželství a lásky, která se sobecky zajímá o partnera pouze jako o objekt touhy a potěšení, místo aby láska směřovala k bytosti člověka, k tomu, jaký v hloubi duše je. Zároveň ale dodává, že manželská láska musí vznikat z jakéhosi zalíbení, čili ne pouze z chůtice, ale z nějaké sympatie. Pokud mají spolu manželé koitus bez lásky, je to svatokrádež (Flandrin 1986: 161-163).

5.4 Mimomanželské vztahy

„Existence extramatrimoniálního (mimomanželského – pozn. ZT) partnera (ať už na straně ženy anebo muže, anebo obou, ať už tajného anebo přiznaného, ať už vyčítaného, rezignovaně trpěného anebo vnímaného jako ne sice plně legitimní, ale obvyklou součástí soudobé rodinné struktury) ovšem podstatně mění životní způsob rodiny. Není podstatné, zda může působit pouze pokles kvality rodinného způsobu života anebo někdy i její zvýšení; v žádném případě vliv dlouhodobějších vztahů tohoto typu na životní způsob rodiny není zanedbatelný“ (Možný 1990: 21-22).

Jak dále Možný uvádí, tyto vztahy, kterým v současnosti nebylo věnováno příliš pozornosti, nemusí být pouze destruktivní dopad na rodinu. Často se stává, že milenec či milenka pomohou dětem partnera v oblastech, ve kterých se pohybují a mají vliv (Možný 1990: 28). Opět se tak objevuje téma nadvlády a moci. Ovšem když se vyskytnou, byť i přes nepřímý kontakt, tzn. i přes vztahy extramatrimoniální, rodinné vztahy připodobňující „*clientelle*“ (Možný 1990: 18, 29), kde se napomáhalo v rámci svazku krve, mohla nastat situace, kdy se hodilo dosažení i nepokrevních příbuzných do určitých funkcí – když se to v dané situaci hodilo. Také v rámci pomoci a udržení standardu, moci či jak naznačuje Možný, například při dosažení lepšího pracovního místa či získání bytu.²⁷

²⁷ Zde samozřejmě musíme vidět souvislosti vzniku knihy, která byla napsána v osmdesátých letech a poté již nebyla téměř nijak upravována. Ovšem i dnes by se jistě našly oblasti, ve kterých by bylo možné „pomoci“.

Jak píše Klabouch, existence mimomanželských styků či dokonce vztahů, byla běžná téměř ve všech společnostech, o kterých máme nějaké informace. V kapitalistické společnosti mluví o vedlejších „manželských“, pokud byl vztah dlouhodobý, kdy muž svou milenkou (či zastarale konkubínu) zabezpečil, mohl jí koupit byt, trávil s ní volný čas, zahrnoval ji dárky a bylo možno s ní chodit i do společnosti. Milenci žen nemohli být vystavováni veřejnosti takto očividně, ale přesto říká, že udržování „*manželského trojúhelníku*“ nebylo ničím neobvyklým, když si žena našla přítele z řad „*zlaté mládeže*“, přičemž každý hoch měl začít svou společenskou kariéru po boku starší a zkušenější ženy (Klabouch 1962: 211).

Příčiny vedoucí k mimomanželským vztahům můžeme podobně hledat i v minulosti. Stejně tak, jak uvažuje Možný o důvodech potřeby extramatrimoniálních vztahů, jako o prostředku uspokojení svých sexuálních potřeb, podobně i Mitterauer a Sieder píší o důvodech k existenci mimomanželských vztahů ve střední Evropě v minulosti – konkrétně v předindustriální době (1982: 128). Na rozdíl od ženy, pro manžela bylo mnohem jednodušší uspokojit své sexuální touhy mimo manželství, které podle něj nemuselo nespĺňovat jeho sexuální očekávání. Okolo hospodářství se v určitých fázích roku nacházelo dostatečné množství svobodných pomocnic, děveček či služek. Pro manželku byla tato možnost značně omezená. Jak uvádějí, důvodem mohl být sociální risk, že by mohla utéct od manžela a také častá těhotenství a období laktace. Rovněž uvádějí, že z těchto důvodů můžeme předpokládat, že ženy v této době ani neusilovaly o uspokojení svých sexuálních potřeb (Mitterauer, Sieder 1982: 128).

Jak jsem již zmínila, ve studii publikované Vrhelem se mimo jiné můžeme dočíst, že je možno spatřovat paralelu také mezi sexuální předeherou a mimomanželskými vztahy. Ohledně milostné přede hry nemáme příliš mnoho dat a publikací, ovšem můžeme zobecnit, že není moc společností, které by přede hru neznaly. Je ale pozoruhodné, že petting, tedy sexuální vzrušování bez samotné soulože, je specifíkem

euroatlantské civilizace. U většiny společností se předehra či vzrušování vyskytuje před samotným sexuálním aktem, nefunguje ale téměř nikde jako její náhrada (Vrhel 2000: 29). Nicméně je také logickou spojitostí, že v těch společenstvích, kde se na milostnou předeheru nedává takový důraz, jsou mimomanželské vztahy (ze strany mužů) snáze tolerovány než tam, kde bývá předehra favorizována, jsou také mimomanželské vztahy sociálně odsuzovány (Vrhel 2000: 30).

6 KONKUBÍNY A MILENKY

V předchozích částech práce jsem se průběžně o konkubinátu, konkubínách a milenkách již zmiňovala. Vzhledem k tomu, že problematika konkubín resp. milenek bude hlavní náplní výzkumné části textu, považuji za nutné vše nějak shrnout a uspořádat, aby tato kapitola mohla být důležitým spojovacím vodítkem mezi teoretickou částí práce a výzkumem, který jsem prováděla. Vše se přitom pokusím uvést i do širších kulturních kontextů, protože tyto alternativní vzorce chování jako legitimních, polo-legitimních či úplně zakázaných svazků můžeme najít a studovat jak v minulosti, tak v současnosti a to i v mimoevropských společnostech a nepřestávají výzkumníky fascinovat.

Jak jsem již uvedla, obecně mezi bohatými byl konkubinát formou polygamie. Bohatí muži měli manželky a u toho ještě konkubíny, často z nižších sociálních vrstev, se kterými měli i několik dětí a mohlo být časté, že si nemanželské děti vodili do svých domů a vychovávali je společně se svými legitimními dětmi (Flandrin 1986: 181). Na středním východě, stejně tak jinde v Eurasii, kde byly levirát i instituce konkubín zavedeny, obzvláště kvůli potřebě potomstva, kvůli zabezpečení reprodukce. Tím se liší například od africké situace (Goody 1976: 64).

Jak ukazuje výše uvedený příklad manželství Jakoba a dvou sester Leah a Rachel, jejich služby posloužily jako „náhradní matky“ k tomu, aby s ním mohly mít dítě. Goody píše, že takové vztahy nebyly ničím nezvyklým. V tomto případě tak jejich služebné nahradily obvyklou pozici konkubín, které bylo možné mít za účelem zplození potomka. Zároveň dodává, že dítě od otrokyně či služby mohlo být poté legalizováno a to z postavení manželky, která ho přijala za své tak, že když jí bylo položeno na kolena, ona ho uchopila do náruče (Goody 1990: 351).

Jak uvádí Goody, to, že se konkubinát stal nelegálním způsobem soužití a získávání potomků, měla na svědomí politika církve. Z konkubín

a jejich právoplatných potomků se staly milenky a jejich děti se staly bastardy (Goody 1990[1983]: 77). Společně s tím ale oponuje, že v prvních stoletích nebyly názory církve tak striktní, jako tomu bylo v pozdějších dobách. Například přísný celibát musel být dodržován jen u vysoce postavených kněží, biskupů či jáhnů, přičemž mohli mít ženu v době vysvěcení. Na nižších církevních stupních se kněží mohli ženit kdykoliv i po vysvěcení – pokud ovšem žena nebyla konkubínou, otrokyní, nebyla vdova či rozvedená (Goody 1990[1983]: 78).

Na rozdíl od manželství, které bylo v minulosti především spojenectvím mezi rodinami manžela a manželky, konkubinát byl, jak již bylo řečeno, unií pouze mezi dvěma lidmi, založeným na lásce (zalíbení či chtíči), alespoň ze strany muže. Stejně jako manželství byl svazek dlouhotrvající a děti vzešlé z něj, ačkoliv byly ve společnosti považovány za nelegitimní, často dostávaly od otce téměř stejnou míru pozornosti a bylo jim dopřáno takové výchovy, takřka jako legitimním potomkům (Flandrin 1986: 180-181).

6.1 Není konkubinát jako konkubinát

Jak uvádí Goody, můžeme vidět základní rozdíl mezi konkubinátem vyskytujícím se v afrických společnostech a ve společnostech evropských a asijských. V Evropě a Asii je podstatnější, jaký status zastávají ženy, protože nejsou právoplatné legální partnerky, kdežto v Africe se spíše jedná o status dětí, které se z těchto alternativních svazků narodí (Goody 1976: 43).

Podle již zmíněné definice uvedené Goodym, je konkubinát „*vztah mezi mužem a ženou žijící spolu jako manželé, přičemž nejsou v legálním manželském svazku*“ (Goody 1976:43).

Konkubinát, kterému se z největší části věnuje Goody, je vztah mezi partnery nerovného sociálního statusu (1976: 46). Jako příklad

můžeme uvést „*morganatic marriage*“,²⁸ které se nejčastěji vyskytovalo u šlechty ovlivněné germánskou tradicí ve středověkém Německu, kdy si obvykle muž s titulem bral společensky podřízenou ženu. Byl to polo-legitimní svazek, z něhož vzešlé děti byly legální, ovšem nezískaly titul, pokud jim ho muž sám nepředal (Bologne 1996: 56).

Konkubinát se ovšem také vyskytoval ve všech Euroasijských společnostech od Mezopotámie, Egypt, Indie až po Čínu doby bronzové, nejčastěji tam, kde společnosti byly monogamní, tam, kde se polygamie nevyskytovala v takové míře a kde převažovala instituce věna. Uzavření plnohodnotného manželství bylo výhodné se ženou, která přinesla do manželství určitý majetek – na rozdíl od konkubín, které se z určitého úhlu pohledu mohly samy považovat za majetek či se mohly označovat jako manželky-otrokyně (Goody 1976: 47).

6.1.1 Institucionalizované konkubíny ve staré Číně

Příklad institucionalizovaných konkubín v nezápadní společnosti může být situace ve starověké Číně. Již pro Číňany dynastie T'ang byla bigamie trestným činem, protože už tehdy byla monogamie institucionálně uznaným společenským zákonem. Ovšem i zde existovaly výjimky a mohly nastat zvláštní situace, kdy se monogamie jako přirozená forma soužití muže a ženy narušila či byla pozměněna. Mohlo se stát, že muž byl součástí a vůdcem dvou prostorově i společensky oddělených unilineárních skupin a tudíž se v každé z nich mohl legálně oženit a mít dvě manželky. Ovšem pro přizvání konkubíny jako další, níže společensky postavené manželky, mohlo nastat několik důvodů. Ačkoliv se dle Goodyho tyto případy vyskytovaly v jednom případě z osmi známých v Číně třicátých let dvacátého století, což bychom mohli uvést jako paralelu ke starověké Číně, jako nejčastější důvod pro institucionalizovanou konkubínu byla možnost mít děti a zajistit rod pro

²⁸ Překlad ZT - nerovné manželství nebo se také někdy označuje jako manželství levé ruky („*left-hand marriage*“), protože ženich držel nevěstu levou rukou místo běžné pravé.

neplodné páry. I když měla taková žena-konkubína nižší společenský status, děti vzešlé z tohoto svazku byly legálně uznány jako dědici (Goody 1976: 48).

6.1.2 Podřadná manželství

Jako podřadná manželství uvádí Bologne v raném středověku konkubinát, Friedelehe a Contubernium. Jako konkubinát popisuje vztah pocházející z tradice římského práva, kdy má muž poměr s otrokyní. Jako sňatek Friedelehe se označoval svazek dvou svobodných lidí většinou stejného postavení, přičemž tito se brali z náklonnosti, bylo zde ovlivnění city, což církve nepodporovala. Oproti normálním vztahům muž nedal žádný hmotný dar či finanční obnos ženě otci a proto bylo toto manželství považováno za podřadné. Třetím typem podřadných manželství bylo Contubernium, což v překladu doslova znamená „*kamarádství pod stanem*“ a byl tak označován vztah otroků (Bologne 1996: 26).

6.1.3 Dělnický konkubinát a konkubinát v moderní kapitalistické společnosti

Občanský zákoník (tzv. Code civil z roku 1804), vycházející z ideových principů Velké francouzské revoluce, dal dle Bologne mlčky vzniknout formě konkubinátu, která byla společensky tolerovaná. Pro chudší vrstvy nebyl manželský svazek natolik důležitý, aby představovalo problém žít v páru bez církevního posvěcení. Navíc byly poplatky za sňatky stále zvyšovány a formality k uzavření manželství byly stále složitější. Tento tzv. proletariát žil velmi chudě, lidé se často museli stěhovat, hledat námezdní práci a přitom bylo jednodušší měnit partnery podle životní situace a libosti – společným jmenovatelem těchto důvodů k volným svazkům mezi chudinou a dělníky byla bída. Revoluce se také postarala o to, že nemanželské děti, tedy levobočci, byli postaveni na

stejnou úroveň jako legitimní potomci a tím byl tento konkubinát mlčky posvěcen (Bologne 1996: 288-289).

V druhé polovině devatenáctého století se objevila ve Francii snaha znovu definovat manželství skrze rodičovství. Již se nepoužíval pojem konkubinátu, ale umírněnější „*favorit*“. Předpokladem pro toto rozlišení byla představa manželství jako kontraktu bez lásky, který je uzavírán kvůli ekonomickým faktorům. Favorit a favoritka jsou partneři, kteří spolu nemají děti; pokud mají jen jedno dítě, označují se jako ploditelé a ploditelky a při dvou a více potomcích jsou již manžely a manželkami. Také se v souvislosti na toto mluví o diferenciaci dědických práv podle různých typů vztahů (Bologne 1996: 291-292).

Konkubinát, právně uznaný od dob Říma, se překvapivě oficiálně znovu vyskytl na počátku dvacátého století opět ve Francii. V roce 1912 začal platit zákon, který povolil zjištění otcovství, pokud v době početí matka s otcem žili v konkubinátu. V době první světové války se toto uvedlo do praxe, když bylo konkubinám vojáků a jejich dětem povoleno získat sociální výhody manželství jako například vojenské příspěvky či ubytování, čímž byly uznány jako rovné legálním manželkám (Bologne 1996: 304).

Oproti tomu v kapitalistické společnosti byly konkubináty považovány za soužití mezi partnery, kde nemohl být uzavřen řádný manželský svazek. Ke konkubinátu se ale uchylovaly například vdovy, které by dalším sňatkem přišly o vdovský důchod. Později slovo konkubinát vymizelo, protože se do práva začlenilo pojetí druha a družky (zhruba na začátku dvacátého století), které bylo původně bráno za konkubinát (Klabouch 1962: 211-212).

6.2 Milenky v současnosti vs. konkubíny v minulosti?

Pro hypotézy vyvstávající z mé práce jsem se pokusila provést srovnání statusu dvou společenských fenoménů. Milenek, které se zdají

být fenoménem současné společnosti, a konkubín, které bychom v určitých společnostech určitého období (zejména v minulosti), mohli označit také jako společenský fenomén.

Na základě v práci uvedených zdrojů zde pro přehlednost uvádím tabulku srovnávající společenské postavení a další aspekty žen označovaných jako milenky a vyskytujících se v současné společnosti a žen označovaných v evropském i neevropském prostředí jako konkubíny. V případě milenek vycházím zejména ze závěrů vlastního výzkumu, u konkubín se jedná o informace převzaté z uvedených zdrojů.

	<u>Milenky</u>	<u>Konkubíny</u>
Sociální status²⁹	Nižší	Nižší
Finanční a majetkové zajištění	Často finančně zajištěné, v dnešní terminologii tzv. „vydržované“	K majetku neměly přístup, nemohly s ním samostatně zacházet (Goody 1976: 51)
Právní status	Žádný právní status	Mají právní status, tzv. institucionalizované konkubíny; konkubíny jsou dle Goodyho označovány jako manželky-otrokyně (1976: 45)
Status potomků	Děti vzešlé ze vztahu jsou nelegální, později mohou být legalizovány	Děti jsou plně legální (Goody 1976: 47)

²⁹ Společenský status ve srovnání s manželkami.

SEX

Otázky jak legitimních, tak nelegitimních svazků bývají často interpretovány optikou lidské sexuality, případně dochází jak v odborném prostředí, tak – jak jsem zjistila i během výzkumu – k jejich redukci (v rovině vysvětlení příčin) právě na problém sexuality. Myslím si ale, že otázka sexu se zde mnohem složitější a úzce souvisí s kulturními odlišnostmi a už vůbec nelze jednoduše uvažovat o nejrůznějších typech vztahů jen optikou sexu. V této kapitole se tedy pokusím vysvětlit a představit základní koncepty, které se této problematice věnují.

„[...] rozmanité stránky lidské sexuality jsou formovány, strukturovány oním jevem, jež antropologové obvykle nazývají kulturou“ (Vrhel 2000: 19). Sexualita je důležitou částí zkoumání v oblasti výzkumu lidských vztahů. Musíme si ale připomínat, že v každé jednotlivé kultuře jsou zakořeněny odlišné představy, ideje a vzorce chování, a tím i odlišné formy sexuality. Vrhel dokonce označuje pro každou společnost specifickou *„sexuální kulturu, [...] jež označuje jako komplex vzorců, které tvarují, strukturují a kontrolují veškeré projevy sexuality, a to od narození do smrti u všech členů společnosti“* (Vrhel 2000: 20).

Nejenom v různých společnostech, ale i v Evropě se vyskytoval různý věk pohlavní dospělosti, který byl indikátorem možnosti vstoupení do manželství. Tento fakt byl ovlivněn postavením, sociální třídou či genderem. U dívek se tento věk obvykle spojoval s počátkem menstruace, ačkoliv i věk nástupu menstruace se měnil v souvislosti se sociálními změnami, jako např. začátek industrializace (Laslett 1977: 214-215).

V poslední době bývá studium rozdílů mezi sociálně definovanými pohlavími označovaným jako Gender studies velmi žádaným a moderním oborem zkoumání humanitních vědců. Jak bývá řečeno, rozdíly mezi pohlavími se stírají, ženy se stávají stále více emancipovanými, až se někdy můžeme setkat s otázkou od samotných žen, zda „jsme to s tou emancipací nepřehnaly“. Stále ovšem zůstávají některé genderové

stereotypy, které bychom rádi zrušili či alespoň změnili. Tyto změny a nálady odrážejí to, že společnost a kultura samotná se přetváří, a identita mužů a žen není tak jasně vymezena jako byla v minulosti (Giddens 1999: 134). Sex ale zůstává územím, která je pro vztahy mezi mužem a ženou velmi důležitou oblastí. Proto je důležité se o něm také zmínit v souvislosti s alternativními vztahy, kterými se zabývám. Přitom ale musíme zohlednit, že sexuální chování nelze nikdy zkoumat přímo, jak uvádí i Vrhel, můžeme tedy získat obraz pouze o sexuálních představách a hodnotách (2000: 32).

Lawrence Stone uvádí, že v osmnáctém století bylo u mužů z vyšší společnosti dost běžné mít manželku, která se starala o chod domácnosti a měla za „úkol“ porodit mužské potomky a mít milenkou, se kterou trávili volný čas, byla jim společnicí a uspokojovala jejich sexuální touhy. Ovšem i ženy v té době nabývaly sexuální emancipovanosti a vzděláním získávaly informace o ženských orgánech, reprodukci a sexu a tím se ovlivnila podoba manželské sexuality. Mladým ženám se radilo, aby byly současně manželkami a milenkami.³⁰ Tím, že se sexualita stala součástí podoby manželského života, paradoxně přispělo k tomu, že se objevil vyšší výskyt mimomanželských vztahů, když vášeň mezi manželem a manželkou po čase ochabla (Stone 1979: 338).

V diskuzích na počátku dvacátého století se vyskytoval ideál volné lásky a volných svazků, přičemž významně k těmto představám přispěla mimo jiné i psychoanalýza. Chování bylo zjednodušeno na sexuální pudy, které je potřeba usměrnit, nejlépe pomocí manželství. V myšlenkách anarchistů se objevovala redukce přitažlivosti pouze na sexuální a citovou náklonnost a tato náklonnost neměla být podřadným důvodem k manželství. Tvrdilo se, že porozumění duševní může přijít v manželství až později, nikoliv naopak. Jinou možností se stalo „*milostné*

³⁰ Milenka tedy znamenala totéž co sexuální partnerka, přičemž manželka byla ta, která se starala o domácnost (Stone 1979: 338).

kamarádství ve skupinách“ – tzn., jakási sexuální pluralita, kterou by se dalo srovnat s prvotní promiskuitou (Bologne 1996: 303).

6.3 Sex jako nástroj moci a komodita

Sex je dle Možného také důležitým nástrojem moci, což lze ukázat na řadě historických příkladů. Ačkoliv jsou tyto situace dokumentovány jen z historie „vysoké kultury“, myslím, že lze předpokládat, že se to týkalo i prostých lidí, tj. „kultury nízké“. Singly uvádí, že například v 19. století ve Francii mohl mít muž z buržoazního prostředí „*společensky akceptovanou*“ milenku jako alternativní vztah k manželství. Dnes se podle něj již tento rozdíl mezi manželkou a milenkou stírá (Singly 1999: 99).

Jak uvádí Lawrence Stone, jednou z výhod dětí z nižších tříd oproti vyšší společnosti byla v tom, že ačkoliv na ně byla také pokládána ekonomická odpovědnost přežití rodiny a ve volném čase byla zábava striktně oddělená na mužskou a ženskou, často musely na službu do jiných domácností a tím měly relativní volnost v získání předmanželských sexuálních zkušeností a obecně poté volnost ve výběru budoucího partnera (Stone 1979: 410-411).

„Touha po fyzické rozkoši může být dobrým zdrojem manipulace a ovládnutí člověka“ (Možný 1990: 74).

V dnešní době se ze sexu stává komodita, kterou můžeme zpoplatnit, uvidíte na ni reklamy, z masmédií se můžete dozvědět, jaký sex je ten pravý. *„Komeracionalizace sexuální touhy vytváří svět, ve kterém se o sexualitě mluví v materiálních či kvantifikovatelných termínech“* (Mitterauer, Sieder 1982: 135). Jako komoditu sex a schopnost orgasmu u žen uvádí i Vrhel, přičemž cituje Encyklopedii sexuálního chování z roku 1973. Zde se uvádí, že lidská samička je ojedinělá v říši zvířat tím, že může prožít sexuální orgasmus, aniž by to

pozitivně či negativně ovlivnilo reprodukční schopnost. Orgasmus je tedy pouze pro její uspokojení a tím se podle Vrhela stává komoditou, kterou se muži snaží dosáhnout. Oproti tomu „*každá mužská ejakulace je aktem reprodukce*“ (Vrhel 2000: 31).

Jak uvádí autorka publikující o alternativních partnerských svazcích a o manželství v indické společnosti, jako ve většině společností slouží manželství jako účinná forma kontroly lidské sexuality. Liberalita v sexualitě současných lidí na západě je dána běžností rozvodů a možností znovu-uzavření sňatků v podobě sériové monogamie. V dnešní stále patriarchální společnosti,³¹ identifikuje zajímavý způsob, kterým si ženy snaží získat respekt mužů a celé společnosti. Jednou takovou strategií vyrovnání se mužům, je udržovat sexuálně svobodné vztahy, což je běžné u mužů, napodobováním jejich sexuálně „nezodpovědného“ chování, přičemž toto chování se u žen v očích společnosti příliš velké účtě netěší. Další formou je získání respektu skrz mateřství. Tím, že mají děti, se ženám zvyšuje respekt, mají postavení jako matky a jsou schopny usměrňovat své muže prostřednictvím pevnosti manželství - a děti se ve starším věku stávají jejich spojenci. Poslední možností, kterou vyzdvihuje, je po vzoru Mahátma Ghándího síla sexuální zdrženlivosti až do pozdějšího věku. Toto udržování si čistoty se váží uznání celého společenství (Kishwar 1997: 23-36).

6.4 Legitimita sexu

Sexualita je v dnešní době a společnosti důležitou částí vztahů ať už manželských či pouze partnerských. Její rostoucí význam může být opět brán mimo jiné jako argument ukazující na výraznou individualitu v párech (Singly 1999: 99).

³¹ Ačkoliv autorka více mluví o indické společnosti, mnoho rysů a obecných údajů ale vztahuje i k evropské západní společnosti.

Na sexualitu lze v současnosti pohlížet jako na sociální fenomén snadněji, pokud si uvědomíme její propojení mezi sociálními formami produkce a reprodukce. Oprávnění k sexu, sexuálním vztahům, je důležité nahlížet skrz socio-ekonomické faktory a stejně tak porozumění tomu, že instituce modifikované sociálními normami, jako jsou např. různé typy manželství, nejsou „přirozenými“ podobami nejen nároků na legitimní sex, ale především jsou plně arbitrární a mění se v průběhu historie spolu se sociálním vývojem (Mitterauer, Sieder 1982: 139). Singly nicméně tvrdí, že v dnešní společnosti, přestože se manželství zdá být velmi křehkou a jen ojediněle „dobrovolně“ vybranou institucí, většina mladých lidí přesto uvádí, že jedním z cílů života, je ho sdílet s partnerem, to znamená, více, než že by chtěli zůstat svobodní a osamělí, touží po vztahu, ale nejlépe to udělat tak, aby mohli „získat výhody manželství (jako je například legitimní sex – pozn. ZT), a přitom se vyhnout jeho nevýhodám“ (Singly 1999: 91).

„Postoj západní společnosti k sexualitě se takřka po dvě tisíciletí utvářel především pod vlivem křesťanství. I když se u různých sekt a denominací setkáváme s velmi rozmanitými názory na místo sexuality v životě, převládá v křesťanství podezřívavý postoj k veškeré sexuální aktivitě. Podle mnoha křesťanů by měla být omezena na minimum nezbytné k plození dětí. V některých obdobích a na určitých místech vedl tento postoj k extrémně prudérnímu chování celé společnosti. Jindy naopak lidé na učení církve příliš nedbali nebo se proti němu bránili a hojně provozovali zakázané sexuální praktiky (například cizoložství). [...] jen zřídka se objevoval názor, že by v manželství mohlo či mělo být dosaženo sexuálního uspokojení“ (Giddens 1999: 123).

Jedno z nejuniverzálnějších pravidel sexuality, vyskytující se téměř v každé společnosti, je incestní tabu. Ačkoliv je toto univerzální, v různých společnostech se různé představy, co je za incest ještě považováno. Zatímco na západě je za incest považován sexuální vztah mezi rodiči a dětmi a mezi sourozenci, například u Nuerů je za incest považován sex mezi členy stejného klanu či mezi příbuznými až do šesté

generace. Z toho vyplývá, že pokud jsou zakázány sexuální vztahy mezi mužem a ženou, automaticky je zakázáno i manželství mezi nimi. Protože ačkoliv je možné mít sexuální vztah bez manželství, není možné (či se to alespoň nepředpokládá) mít manželství bez sexuálního vztahu (Holý 1996: 124).

7 UČITELÉ A ŽÁCI / PROFESOŘI A STUDENTI

Předmětem mého výzkumu se stalo prostředí střední školy a na obecné rovině jsem se pokusila analyzovat existenci různých typů vztahů ve specificky hierarchizovaném „školním“ prostředí. Tento výzkumný terén podle mě jednak umožňuje dokumentovat a odhalit řadu legitimních i nelegitimních vztahů, popsat je a analyzovat, zároveň se však jedná o prostředí do značné míry specifické až „nenormální“, což samozřejmě může ovlivňovat i závěry mého výzkumu. Považuji proto za důležité alespoň stručně nastínit, o jaký typ prostředí se jedná.

7.1 Mentorský vztah v historii

Je potřeba zdůraznit, že vztahy mezi učiteli či mentory a jejich uční, žáky, můžeme samozřejmě sledovat v dlouhé historické perspektivě – ať již starověké (jak uvedu na příkladu Řeků) či nepříliš dávné a vzdálené (příklad Nuerů popsané Evansem-Pritchardem). Ačkoliv se za těmito vztahy pravděpodobně vyskytují jiné pohnutky a tyto vztahy byly plně schváleny dobovou společností, můžeme najít několik paralel.

Homosexuální vztahy byly velmi časté u starověkých Řeků a tyto vztahy byly dokonce považovány za více duchovně poutající než heterosexuální vztahy, byla zde snaha o „*filosofickou vytříbenost*“ (Vrhel 2000: 23). Toto bylo vysvětlováno nižší psychickou úrovní žen a tím menší možností fixací na ně, nemožnosti vytvořit si komplexnější vztah jak na fyzické, tak na psychické rovině. Citlivost u mužů a mezi nimi byla pokládána za dokonalejší než tělesnost sexuálního styku (Vrhel 2000: 23). Z těchto důvodů se ženami nemohl být navázán natolik pevný mentální vztah pouze ze sexuálního spojení. Crapo uvádí, že se předpokládá takovéto homosexuální duševní spojení často u mentorů a jejich žáků jako například u Sokrata s Aristotelem, který měl pravděpodobně později také milence mezi svými žáky (1990: 165). Tyto

sexuální vztahy prohlubovaly vztahy, které byly pedagogického charakteru.

Dalším příkladem, který bychom mohli uvést jako paralelu k mentorskému vztahu mezi studenty a učiteli, můžeme najít u azandských válečníků z jižního Súdánu, které se vyskytovaly až do nedávné minulosti předkoloniální doby. Tuto strukturu podrobně popsal Evans-Pritchard a jejichž podobnosti si všiml Crapo (1990: 165). Vztah vytvořený mezi staršími a mladšími bojovníky založený na věku je výchovného charakteru, zároveň starší muž poskytuje mladšímu cenné rady do života. Tento systém mladé muže připravuje na jejich pozdější úlohu a pozici ve společnosti. Vojáci si nejprve v mládí udržují vztahy homosexuální, společensky akceptované na stejné úrovni jako manželství, se staršími a zkušenějšími vojáky, fungují totožně jako manželky v mnoha ohledech např. vaří, uklízí a perou a pokud je jim „manžel“ nevěrný, mohou ho dokonce zažalovat (Vrhel 2000: 31). Když starší válečník dosáhne určitého věku, usadí se a založí heterosexuální vztah a rodinu. Mladší se v pozdějším věku tedy opět stává mentorem a vezme si k sobě mladého nezkušeného bojovníka jako svou manželku a cyklus se opakuje (Crapo 1990: 165). Stejně tak si ale svou manželku-chlapce mohl válečník ponechat, ale mohl s ním pobývat jen na válečnických výpravách nebo mimo komunitu, pokud již byl heterosexuálně ženatý (Vrhel 2000: 31).

Vrhel uvádí v podobném smyslu jako u azandských válečníků systém některých společností východní části novoguinejského náhoří jako například u Sambiů. Mladí muži musí strávit několik let, někde třeba až deset v homosexuálním vztahu se starším zkušenějším mužem, který mu dělá mentora, učí ho chování ve společnosti apod. Toto je spojeno společně s představami, že muži získávají svůj reprodukční potenciál od jiných mužů polykáním jejich spermatu. Teprve po nějaké době, kdy Sambiové věří, že je muž připraven na to, aby se oženil, zplodil děti a mohl si vzít „pod svá křídla“ dalšího mladého chlapce, tento vztah ukončí a sám se stane mentorem (Vrhel 2000: 26-27).

7.2 Sexuální vztahy mezi pedagogy a studenty

Již ve výzkumu Wishnietskyho z roku 1986 se spolu s kolegou zabývali sexuálními vztahy, které byly zaznamenány u studentů a učitelů ve sto-čtyřiceti středních školách v Severní Karolíně – ať už ve formě sexuálního obtěžování ze strany studentů či studentů, kteří se domnívali, že byli oběťmi obtěžování. Mimo jiné uvádí, že více než 20 % studentů plně nedůvěřovalo svým učitelům, a to právě díky pošpinění jejich morální pověsti. Tato studie by měla pomoci lépe odhalovat vztahy mezi učiteli a studenty a přispět tak k jejich ukončení.³² Z předchozích výzkumů vyplývá, že precedentem sexuálního obtěžování se staly případy z vysokých škol, ale na středních školách byl tento problém nadále opomíjen, což podle něj mohla způsobit vágní definice sexuálního obtěžování, které zahrnuje jak fyzické tak slovní obtěžování, ale také koncept zneužití moci (Wishnietsky 1991: 164-169).

Ze současných českých poměrů jsem vybrala na ukázkou dva případy medializovaných kauz, shodou okolností oba ze západních Čech, které ukazují možná vyústění sexuálních vztahů mezi učiteli a žáky. Jeden z nich je stále ještě v policejním vyšetřování, druhý byl již uzavřen. Zákazem činnosti na pět let a podmíněným trestem 27 měsíců s odkladem na čtyři roky skončil „vztah“ mezi studentkou základní školy, které bylo pouhých čtrnáct let, a jejím třicetiletým učitelem fyziky. Protože byla dívka nezletilá, vyvolal případ u veřejnosti velkou odezvu. Oba shodně vypovídali, že byl styk dobrovolný a oboustranně motivovaný. Dívka se ale svěřila kamarádkám a ty toto oznámily učitelce, která vše nahlásila. Podle vyjádření soudce učitel zneužil slabší psychiky dívky (Šrámková, Soukup 2012; Lidovky.cz: 27. 3. 2012). Druhý případ je, jak jsem již uvedla, stále ve vyšetřování, proto z něj nemůžeme plně vyvozovat závěry, ale mohl by patrně ilustrovat opačný případ zneužití sexuálního obtěžování. Téměř šedesátý učitel střední školy byl obviněn

³² Musím zdůraznit, že tento článek je zaměřen jednostranným pohledem, a to zneužití studentů učiteli. Ovšem i na konci je nasnadě otázka, zda se tyto případy nemohou obrátit naruby a nepřímo tak podněcovat studenty k takovým vztahům.

studentkou, že jí místo hodiny německého jazyka ve svém kabinetu pouštěl pornografické filmy. Učitel se brání s tím, že se studentka pouze mstí za to, že ji napomínal za nevhodné chování. Ředitelka školy se postavila za učitele a odmítla dělat jakékoliv závěry, než bude případ uzavřen, také učitelé ze stejné školy se v tomto případě staví na stranu nevinny kantora (Kohout 2012).

Z výzkumu, který používá jako prostředek k vysvětlení sexuálních vztahů mezi pedagogy a studenty Lacanovu psychoanalýzu, se dočítáme, že láska, ačkoliv je pojatá jako nepřímá vedoucí k sexuálním vztahům, ale spíše jako platonické vzhlížení a úcta, je důležitým nástrojem vzdělávání a dokonce je pro něj nezbytná. Autor píše, že i přes odhalení několika sexuálních skandálů v prostředí školy, bychom se neměli bát vztahů mezi učiteli a studenty, které zde mohou vznikat (Cho 2005: 76).

Jak uvádí Dollar a kol., při hledání odpovědí při výzkumu vztahů mezi učiteli a studenty, je důležité hledět na gender účastníků, protože odpovědi na to, jak vnímají vztahy mezi učitelem a studentkou, byly výrazně lépe viděny od mužských respondentů (studentů) a hůře byly nazírány ženskými respondentkami. Naopak sexuální vztah mezi učitelkou a studentem byl spatřován mužskými respondenty jako nanejvýš přijatelný na rozdíl od jejich ženských protějšků. Autoři uvádí, že do této doby nebylo provedeno příliš zjištění o sexuálních vztazích mezi studenty a pedagogy a většinou byly taková šetření spíše negativně zaměřena, např. jak takovým událostem zamezit, protože byly primárně považovány za špatné. Pro respondenty z řad studentů se ale tyto názory nepotvrdily, spíše se jim takové vztahy zdály nejednoznačné – nemohli uvést, jestli jsou špatné nebo dobré, pokud neznali kontext (Dollar a kol. 2004: 91).

V knize *Feminist accused of sexual harassment*, autorka píše o tom, jak byla jako učitelka, která je zároveň feministka, obviněna svými dvěma studenty ze sexuálního obtěžování, což je v podstatě obrácení

pojmu sexuálního obtěžování, protože obecně by se dalo říci, že pojem sexuální obtěžování zavedly feministické hnutí a emancipace žen a zaručily se o jeho postavení mimo zákon (Gallop 1998: 9). Gallop uvažuje nad tím, že klasický scénář sexuálního obtěžování je „něco za něco“, tím tedy požadavek sexu výměnou za profesionální podporu. Ovšem také v sobě zahrnuje mnoho jemných implicitních součástí, které upravují chování učitele i studenta (Gallop 1998: 8). Gallop uvedla, že se nepovažovala za vinnou, za kterou byla komisí, která tento případ vyšetřovala, uznána. Prý pouze sexualizovala prostředí, ve kterém učila (Gallop 1998: 8).

8 VÝZKUM

Pro empirickou (výzkumnou) část práce jsem zvolila kvalitativní výzkum na téma vztahů mezi pedagogy a studenty v současné společnosti, přičemž moji respondenti jsou bez výjimky pedagogové ze středních škol ze západních Čech, kteří byli ochotni na mé dotazy odpovídat. Kvalitativní forma výzkumu, při jejíž realizaci jsem se držela obecně platných zásad (Silverman 2005; Seale 2002; Disman 2000), byla zvolena zejména s cílem získat podrobnější a validnější data o zkoumané problematice, než jaká jsou k dispozici z převážně kvantitativně orientovaných výzkumů na téma partnerských vztahů, které u nás byly prováděny (Fialová, Kalibová 2010: 133-156; Hamplová, Pikálková 2002: 127-147). Kvalitativní výzkum se používá především při studiu mezilidských vztahů a to díky lepšímu vhledu do problematiky životních zkušeností každého jednotlivého člověka, neboť cílová skupina se samozřejmě vyznačuje pluralitou možných životních cest (Flick 2009: 12). Jako charakteristiky kvalitativního výzkumu bychom mohli uvést zaměření se na vyprávění a komunikaci; důraz na to, co je jedinečné, na specifické konkrétní problémy, které nejde generalizovat, a objevují se ve specifických typech situací; studium lokálního, nikoliv obecného chování a vědění; časově orientované výzkumy (Flick 2009: 21).

Sexualita a vztahy se nacházejí v takovém odvětví lidské kultury, které bychom mohli charakterizovat jako velmi těžko zkoumatelné, nad čímž uvažovala již např. Margaret Meadová. Jako tři hlavní příčiny složité uchopitelnosti bychom mohli uvést především „*privátnost a nepřímost, spontánní neformovatelnost a předpojatost*“ (Vrhel 2000: 20). Uvádím zde tuto citaci, protože i já jsem se v průběhu svého výzkumu setkala s obtížemi formulovanými právě M. Meadovou – toto téma bylo dost privátní na to, aby se o něm mluvilo jednoduše bez získání důvěry u respondentů; spontánní neformovatelnost se reflektovala v mém výzkumu jako obtížná dosažitelnost zobecnění či získání přímých a jasných údajů; konečně předpojatost shledávám v tom, že jsem často

měla pocit, že u některých otázek mi respondenti odpovídali tak, jak si mysleli, že se mi budou odpovědi líbit.³³

8.1 Metodologie

Informátory jsem získala metodou snowball sampling (snowballing). Původní informátor navede dotazujícího k jiným členům cílové skupiny. Výběr metodou sněhové koule je založen na využívání sociálních vazeb mezi členy populace. Respondenti budou o chování svých sociálních kontaktů obeznámeni jen zčásti (Hartnoll a kol. 2003: 56). Omezila jsem se na první a nultou fázi sněhové koule. Odmítnutí dalšího sledování řetězců bývá někdy označováno jako hvězdicový výběr (star sampling), neboť každý respondent v nulté fázi je jakýmsi středem hvězdy, od něhož se paprskovitě rozbíhají spojnice směrem k dalším jednotlivcům (Hartnoll a kol. 2003: 60), což je přesný popis získání mých respondentů.

Prvním informátorem se stal můj pozdější přítel, tudíž jsem měla možnost získat důvěru a informace od jeho přátel-kolegů. Je však samozřejmě nutno připustit i to, že moje pozice „insidera“, tedy osoby zkoumající situace, ve kterých jsem se aktuálně nacházela – a de facto prováděla zúčastněné pozorování – mohla ovlivnit, jak některé výpovědi informátorů, tak závěry výzkumu jako takového.

Jako metodu výzkumu jsem použila polostrukturovaný rozhovor s otevřenými otázkami. Předností polostrukturovaného rozhovoru je udržení stálé linky a směru v rozhovoru, informátor tedy nemůže měnit téma libovolně, je vždy zpět naveden na zaměření následujících otázek týkajících se okolností a konkrétních vztahů se studentkami. Naopak výhodou otevřených otázek je to, že respondent mohl vyprávět k otázce, aniž bych nabídkou odpovědí zkreslila jeho odpověď (Silverman 2005, Disman 2000).

³³ Čemuž jsem se snažila vyhnout a často jsem pokládala stejné otázky ve změněné podobě či

Hlavní otázky v rozhovorech byly směřovány na povahu vztahů, tzn., jaké různé případy nastávaly, jejich trvání, věk obou účastníků, motivace vedoucí k začátku takového vztahu, ptala jsem se na okolnosti navázání vztahu, stav učitele i studentky v době počátků vztahu či na společenskou akceptovatelnost z pohledu účastníků a jejich okolí. Prováděla jsem tedy hloubkové rozhovory spojené se zúčastněným pozorováním s učiteli, kteří měli či mají vztah (ať už sexuální či partnerský) se svými studentkami. Vzhledem k mimořádné choulostivosti tématu, a nízké míře společenské akceptace podobných vztahů (viz případy kriminalizace těchto vztahů popsané výše; některé z těchto vztahů mohou být problematické i z hlediska zákona) bylo velmi obtížné rozhovory realizovat, celkový počet informátorů proto dosáhl pouze osmi osob, přičemž jsem zaznamenala osmnáct různých vztahů, které jsem kategorizovala do níže uvedených skupin založených na typologii těchto vztahů. Získaná data tedy nemají významnou vypovídací schopnost ve statistickém slova smyslu, na druhou stranu považuji všechny získané informace za vysoce validní ve vztahu ke zkoumané skupině osob.

Jako předvýzkum jsem realizovala tři volné rozhovory s pomocí návodu, kdy jsem měla seznam otázek, na které jsem respondenty naváděla, přičemž jsem nechala větší prostor pro jejich osobní podněty a zkušenosti k danému tématu. Předvýzkum proběhl se třemi pedagogy různého věku – X (25 let), Y (41 let) a Z (48 let) na téma jejich vztahů se studentkami. U dvou starších bylo vztahů několik v různých obdobích jejich života, proto jsem se snažila získat co nejvíce informací o co nejvíce vztazích. U mladšího se zatím vzhledem k jeho věku objevil pouze jeden monogamní vztah, který začala studentka, a on souhlasil. Na základě předvýzkumu jsem následně realizovala ostatní rozhovory již cíleně směřující k výše zmíněným okolnostem jednotlivých vztahů.

Délka rozhovorů se pohybovala od půlhodiny do hodiny. Mým původním záměrem bylo respondenty nahrávat na diktafon, nicméně ani

to samé převedené na jinou osobu a odpovědi byly většinou různé.

v jednom případě mi to nebylo umožněno, proto jsem od tohoto úmyslu na přání informátorů upustila. Během rozhovorů jsem si nicméně se souhlasem informátorů dělala poznámky a snažila se zapsat co nejvíce detailů. Otázky jsem několikrát jinými slovy opakovala, abych zamezila zkreslení odpovědí. V souvislosti s etikou výzkumu jsem každému z účastníků výzkumu vysvětlila povahu své práce, základní principy, se kterými jsem pracovala a získala od každého informovaný souhlas, pod podmínkou anonymity - jen díky této skutečnosti souhlasili s publikací výsledků. Informátory jsem byla žádána o absolutní anonymizaci výsledků výzkumu opakovaně, někteří si – patrně opět z obav z možné problematizace svého jednání – nepřáli ani to, abych v práci uváděla citace z rozhovorů, které jsem si zapsala. Z tohoto důvodu také v takových případech uvádím pouze parafráze jejich výpovědí, bez odkazu na konkrétní informátory (a raději nepoužívám ani přezdívky apod.).

V terminologické rovině operuji v rámci výzkumu (i jinde v práci) pro zjednodušení a též s cílem dosáhnout vyšší míry anonymity respondentů s označením učitel – studentka pro všechny typy zaznamenaných vztahů a to i v případě, že šlo o poměr mezi vyučující – ženou a studentem. Užívanou terminologii mám za genderově neutrální.

Vzhledem k minimálnímu množství dat, se kterými by bylo možné výsledky výzkumu srovnat a absenci – alespoň z mého pohledu – ucelené teoretické perspektivy pro jednoznačnou interpretaci závěrů jsem následně upustila od komparace s jinými výzkumy i např. statistiky. Zároveň jsem se přiklonila k částečné práci s tzv. zakotvenou teorií, tedy že moje interpretace se formovaly až v průběhu výzkumu. Charakteristika zakotvené teorie je následující: *„Zakotvená teorie je teorie induktivně odvozená ze zkoumání jevu, který reprezentuje. To znamená, že je odhalena, vytvořena a prozatím ověřena systematickým shromažďováním údajů o zkoumaném jevu a analýzou těchto údajů. Proto se shromažďování údajů, jejich analýza a teorie vzájemně doplňují. Nezačínáme teorií, kterou bychom následně ověřovali. Spíše začínáme*

zkoumanou oblastí a necháváme, ať se vynoří to, co je v této oblasti významné“ (Strauss, Corbin 1999: 14). Smyslem zakotvené teorie tedy není ověřovat pomocí výzkumu nějakou teorii, ale tvořit ji naopak během výzkumu, který teprve odhalí, co je podstatné – zejména v rovině v rozhovorech se opakujícími koncepty a tématech. Problém se tedy primárně sleduje optikou respondentů.

Nakonec jsem se rozhodla zejména pro stanovení základní typologie sledovaných vztahů, jejímž prostřednictvím se snažím vztahy jednak „popsat“ v rovině jejich motivací, průběhu a výsledků, jednak odhalit oboustranné motivace aktérů těchto vztahů. Výsledkem je tedy (po zmínění nejčastějších a pro většinu vztahů platných a informátory uváděných skutečností) níže prezentovaná typologie vztahů, která operuje s osmi kategoriemi. Ty lze samozřejmě považovat za stále pracovní (a jsou mým konstruktem) a do značné míry fluidní, neboť jeden a tentýž vztah se v průběhu času může mezi určenými kategoriemi posouvat. Za rozhodující moment pro zařazení vztahu do mé typologie jsem zvolila okamžik navázání vztahu, neboť tento moment byl informátory často zmiňován a zjevně pro ně hraje klíčovou roli. Velmi často totiž „řeší“, v jakém vztahu se oni sami a jejich studentky nacházeli, když vztah navázali. Celkový přehled o analyzovaných vztazích podává tabulka v příloze.³⁴

8.2 Výsledky a diskuze

Na tomto místě považuji za nutné opět zdůraznit, že jsem si vědoma toho, že můj výzkumný vzorek není reprezentativní pro širší společnost a ani jsem se o takový typ výzkumu nepokoušela. Ačkoliv z mého vzorku nelze zobecňovat, vyskytlo se několik jevů, které pokládám nicméně za důležité zmínit, protože se jejich „výskyt“ opakoval.

³⁴ Z důvodu vyšší anonymity uvádím jen základní data o informátorech a uskutečněných vztazích.

Z hlediska vlastního průběhu výzkumu je třeba zdůraznit např. jev, který jsem pracovně nazvala „otázka ochoty“ - respondenti byli spíše ochotní mluvit o probíhajících vztazích než o minulých; nebo naopak větší ochotu jsem pociťovala při rozhovorech o vztazích, ve kterých o ukončení rozhodli oni, nikoliv partnerka/partner.

Při popisu vztahů, tedy již na rovině zkoumané problematiky, se u všech respondentů objevilo, že v době, kdy byl mezi nimi a studentkami věkový rozdíl do deseti let, byl vztah chápán okolím příznivěji či neutrálně než v době, kdy věkový rozdíl mezi nimi převyšoval patnáct let - v tom případě bylo na vztah pohlíženo spíše negativně. Respondent toto komentoval slovy: *„No tak mě jako staršímu chlapovi lichotil zájem mladý holky, ačkoliv jsem si nemyslel, že to bude mít dlouhýho trvání – ale tak když už se mnou tak okatě flirtovala, tak bych byl blbej, kdybych si to nechal utéct tu příležitost.“* Toto se týkalo pouze vztahů, které byly oficiálně přiznány před širší veřejností, ke kterému vždy došlo – v důsledku možných problémů s vedením školy či s evaluací studentek (studentů) – ve všech případech až po ukončení školy studentkou.

Většina z uvedených vztahů začala těsně po ukončení školy či několik týdnů před maturitou. Termínem vztah zde přitom míním dlouhodobý sexuální/partnerský poměr, nikoliv jednorázové či krátkodobé „dobrodružství“, které bylo zaznamenáno opakovaně i u studentek nižších ročníků. Jeden z informátorů k takovému typu dobrodružství „vesele“ konstatoval: *„Jak jsem jí tak znal, tak byla dost temperamentní...no tak jsem byl zvědavěj, jestli bude stejná i v posteli...A byla!“*

Všichni respondenti uvedli, že pokud se jednalo o dlouhodobější vztah, studentka měla vždy nadprůměrné studijní výsledky. Pokud nastal případ nezávazného dobrodružství, mohla být i podprůměrnou žákyní, ovšem to poté neplánovali dlouhodobější trvání vztahu. Jedním z dotazovaných to bylo popsáno: *„Jo tak ona byla chytrá, myslelo jí to...já bych si přece nezačal s nějakou blbkou! (smích)“* Je nicméně možné, že

v tomto případě, jde o jistou formu snahy informátorů „ukázat se v lepším světle“ tedy deklarovat, že jejich motivace pro navázání vztahů byly vedeny i ušlechtilějšími zájmy, tedy výběrem intelektuálně stimulujícího partnera.

Deklarovaná primární motivace učitelů pro navázání vztahu byla buď „pouze sex“ či rovnou uvažovali nad vztahem, už když se se studentkou začínali vídat. Jeden z respondentů uvedl: *„Vztah začal jako obvykle – byly tam jak sexuální, tak i emocionální predispozice“*. Ovšem ve více jak třetině případů se tyto motivace změnily v průběhu času z pouhého nezávazného sexu na dlouhodobý vztah, kdy často pedagog i studentka ukončovali své dosavadní vztahy. Což dokládá i výrok informátora: *„Normálně jsme spolu začali nezávazně randit a pak to šlo ráz na ráz... a bum – byl z toho roční vztah“*.

Oproti mým původním předpokladům studentky podle mých informátorů nepodněcovaly začátky vztahů ze zjištěných důvodů, tzn. ze vztahu či poměru s učitelem neměly žádný viditelný zisk či prospěch, protože učitelé ve většině případů³⁵ dbali na to, aby studenti či studentky nebyli hodnoceni svým protějškem a tím se zamezilo střetu zájmů či možnému napadení objektivnosti hodnocení. K tomu jeden informátor uvedl: *„Z její strany to byl takový průzkum terénu bojem...vyzkoušela, že to jde a až později se zamilovala.“*

V otázce potenciálního zvýhodnění v průběhu výuky se mi nicméně potvrdil předpoklad, že téměř ve všech případech nastával jakýsi posun v chování učitele ke studentce. Respondent mi k tomu řekl: *„Nemyslím si, že by byla nějak zvýhodněná oproti ostatním...ale je pravda, že už tenkrát se mi líbila a to se asi odrazilo v přístupu k ní.“* Informátoři přiznali, že se to projevovalo minimálně individuálnějším přístupem či zvýšenou komunikací při výuce, a to i v případech, kdy vztah byl následně navázán až po maturitě.

³⁵ A to i v případech, kde se vztah tajil před okolím, aby případně nemohla být napadena evaluace zkoušek.

Ohledně etičnosti chování mi informátoři často uváděli, že v obecné rovině jim vztahy mezi pedagogy a studenty nepřijdou správné, ovšem z vlastní pozice jsou schopni pochopit a akceptovat, když takový případ nastane – ať již z důvodů zamýšleného vztahu či pouhého nezávazného sexuálního dobrodružství.³⁶ Několik z nich zmínilo, že tento vztah bude vždy nerovnoměrný, už z důvodu věkového rozdílu, ačkoliv to často nemusí hrát v partnerském vztahu tak výraznou roli, jaká je (prakticky)³⁷ důležitosti věku naší společnosti přikládána. Respondent prohlásil: *„Co se týče zákona, tak to asi příliš etické nebude, ovšem z pozice mladého člověka, kterej má od těch holek jen pár let, mi to zas tak hrozný nepřipadá.“* Část z nich nicméně pokládala své chování za eticky akceptovatelné a to z toho důvodu, že je dnes již společností běžně tolerováno, pokud neovlivní školní výuku. Jeden z informátorů konstatoval: *„Není to sice v rozporu s většinovou normou, ale je to podle mého názoru v rozporu s tím, co považujeme za vedoucí k lepšímu životu, protože rozvod nepovažuji za správný“.* Nicméně se mne jako tazatele ptali, zda se etickým chováním míní společenská norma, která může být porušena bez trestu nebo etika, která by mohla být právně stíhána či vymáhána zaměstnavatelem. Jeden z dotazovaných to vyjádřil slovy: *„To máš podle toho, co se tou etikou míní. Kdyby se to dostalo do školy, tak by byl samozřejmě hroznej průšvih...ve výsledku každej kouká jenom sám na sebe. A já když vidím, čeho všeho jsou dnešní holky schopný, tak už bych se asi bál. Nelituju toho, ale už bych do toho asi znovu nešel – hrozí tam zákaz učení, celá tvoje budoucnost jde pak někam.“*

³⁶ Respondenti, kteří měli právě nezávazný vztah týkající se pouze sexu, uvedli, že pokud se podaří tuto situaci utajit, nepovažují to za špatné, ovšem pokud by se tento vztah dostal na veřejnost a situace by se řešila ve škole na pracovišti, může být vztah potenciálně velmi nebezpečný pro ně z důvodu možné ztráty zaměstnání.

³⁷ Podotýkám prakticky, protože ačkoliv se říká „na věku nezáleží“, dle Singlyho (1999: 68), okolí partnerů a rodiny dvojice podněcují k vyhledávání protějšků ze stejného či podobného socioekonomického prostředí a ne příliš rozdílného věku.

8.2.1 Nezadaný učitel si najde partnerku mezi studentkami

Vztahy, kdy si nezadaný učitel našel dlouhodobou přítelkyni ve své studentce, se vyskytlo v mém výzkumu celkem pět. Ovšem ve čtyřech z těchto vztahů byla studentka na počátku v dlouhodobém vztahu (jednou dokonce vdaná) a pouze v jednom z těchto případů svůj dosavadní vztah ukončila, aby pokračovala v oficiálně přiznaném vztahu s učitelem; v ostatních třech tedy tento vztah probíhal paralelně s oficiálním vztahem studentky, z čehož vyplývá, že se tyto vztahy tajily před okolím a pouze nejbližší přátelé učitele i studentky o těchto vztazích vědělo. Jedním z dotazovaných to bylo popsáno: *„Navázal jsem s ní vztah, i když jsem věděl, že současně se mnou s někým chodí. Vzhledem k tomu, že mi vyhovovalo, že se ke mně takhle příliš nepřipoutá, což jsem nechtěl, takže až náš vztah skončí, tak bude moci dál normálně pokračovat se svým klukem.“* Ve čtvrtém vztahu kontaktovala učitele studentka po letech, když se dozvěděla, že se rozvedl. Respondent tuto situaci okomentoval takto: *„Prý jsem se jí údajně líbil už na škole a to je pravda, že se mnou koketovala a nadbíhala mi...ale to jsem si vždycky hlídal, aby se mi nestalo, že bych si s nějakou začal ještě když studovala. No a ona mi snad měla vidět na nějakých fotkách a ozvala se mi. Nikdo o tom ale nesměl vědět, protože byla vdaná.“* Vztah ukončila studentka, jelikož se domnívala, že její manžel začal mít podezření, že má nějakou známost.

V posledním případě byli pedagog i studentka nezadaní, přičemž tento vztah začal těsně po jejím ukončení studia, byl oficiálně přiznán před okolím a rozpadl se z důvodu nedostatku času (studentka začala studovat na vysoké škole). Tuto skupinu vztahů považuji za obecně poměrně dlouhodobé, dochází při nich ke kombinaci sexuálních a vztahových motivací, tyto vztahy lze chápat jako relativně bezproblémové. Jeden z informátorů charakterizoval tento vztah: *„Tajili jsme to jen, než odmaturovala, pak už to nebyl problém. Když jsme byli oba dva nezadaný, tak to přece bylo jako normální vztah.“*

8.2.2 Nezadaný učitel si najde budoucí manželku ve studentce

Druhým případem, který se v mém výzkumu objevil, byla situace, kdy si v té době nezadaný učitel našel budoucí manželku mezi studentkami. Tento příklad se objevil pouze dvakrát. Oba vztahy iniciovala bývalá studentka. V prvním i druhém případě byl vztah započat až několik let po ukončení studia – a po několikaměsíční známosti následovala svatba. V prvním případě byli oba v době začátku vztahu svobodní bez závazků, ačkoliv učitel byl v té době již čerstvě rozvedený, okolím byl vztah vnímán pozitivně i přes věkový rozdíl partnerů v podobě jedenácti let. Informátor uvedl: *„Byl jsem rozvedený, a občas jsem míval jen náhodné známosti. Po špatné zkušenosti v manželství jsem dlouhodobější vztah nehledal, ale pak jsem při společné kulturní aktivitě poznal dívku, která mi imponovala a byl jsem kvůli ní po čase ochotný přehodnotit i svůj negativní vztah k dalšímu manželství.“* V druhém případě byl učitel také krátce po rozvodu a stejně tak bývalá studentka již za sebou měla jedno ukončené manželství a měla z něj dítě. Respondent mi k tomu řekl: *„Rozvod mi zdrbnul, ona se to dozvěděla... a přišla mi navštívit do školy. Měla malé dítě, tak teď zpětně vidím, že z její strany se jednalo spíš o vztah z rozumu.“* Manželství trvalo dvacet let a ukončila ho studentka, protože si našla jiného partnera.

Tyto zaznamenané typy vztahů nicméně leží skoro za hranicí sledované problematiky, neboť, jak bylo uvedeno, vztahy započaly až dlouho po dokončení studia studentkami. Nevylučuji ale, že může dojít k situaci, kdy vztah probíhající už na škole vyústí ve sňatek.

8.2.3 Nezadaný učitel a nezávazné sexuální dobrodružství

Ve třech případech respondenti uvedli, že měli nezávazný krátkodobý sexuální poměr se svou studentkou. U dvou ze tří respondentů se jednalo pouze o jednu noc, kdy podle nich byla

iniciátorem studentka, ve třetí situaci o několik nocí za sebou, kdy styk podněcoval pedagog. Zajímavé je, že ve všech třech případech to učitelům nepřišlo příliš eticky nekorektní, což odůvodňovali zanedbatelným věkovým rozdílem a tím vyšší pravděpodobností absolutní dobrovolnosti při akceptování sexuálního poměru studentkou. Citace respondenta: *„Tak přece už byla dostatečně stará na to, aby mohla říct, že nic nechce – stejně já nejsem ještě zas tak starej, aby to nemohlo fungovat.“* Jinými slovy, pro respondenty zde věk hraje důležitější roli při posuzování akceptovatelnosti sexuálního dobrodružství než statusový rozdíl učitel - žák.

Zaznamenaný věkový rozdíl se pohyboval od šesti do osmi let a ve dvou případech studentky stále navštěvovaly střední školu, kde je čekala maturita, u níž byli dotyční pedagogové přítomni. Vztahy byly utajeny před okolím i před rodinami a přáteli jak učitelů, tak studentek.

8.2.4 Zadaný učitel (tzn. v dlouhodobém vztahu) a nezávazná dobrodružství

Tato situace se v mém výzkumu objevila pouze jednou. Učitel byl v dlouhodobém vztahu, který byl ovšem z důvodu manželství partnerky utajený před okolím, inicioval sex na jednu noc se studentkou, přičemž ta právě odmaturovala. Respondent se tedy nacházel v situaci dvojnásobného nelegitimního vztahu. Oba si byli vědomi toho, že sex bude pouze na jednu noc, což si řekli předem. Informátor toto vyjasnění situace předem považoval za důležité a zdůvodňoval ho tím, aby se předešlo potenciálním požadavkům studentky na dlouhodoběji trvající vztah. Situaci respondent charakterizoval takto: *„Tak já jsem věděl, že víc jak na jednu noc bych s ní být nechtěl, tak jsem jí to řekl narovinu. Ne že by mi k tomu nevinnému přiznání nepomohla ta flaška, co jsme předtím ztrestali. Měla taky upito, tak vůbec nic nenamítala, takže s tím nebyl žádný problém.“*

8.2.5 Zadaný učitel (tzn. v dlouhodobém vztahu) a dlouhodobý vztah se studentkou

Tento paralelní vztah, kdy byl pedagog v dlouhodobém vztahu a přitom udržoval dlouhodobý vztah se studentkou, se objevil dohromady třikrát. Ve dvou případech si dívky nebyly vědomy toho, že má učitel ještě jeden dlouhodobý vztah, v posledním byla studentka s okolnostmi vztahu informována z důvodu snáze proveditelného utajení vztahu. Tyto vztahy se tajily hlavně kvůli vysokému věkovému rozdílu a to před rodinami studentek a před učitelovou partnerkou. Motivace k takovým vztahům byly především sexuální, přičemž stýkání se za účelem sexu postupně přešlo v dlouhodobý vztah. V jednom z těchto případů se ovšem vztah utajit nepodařilo a dlouhodobá partnerka vztah s pedagogem ukončila, vztah se studentkou pokračoval nadále. Tuto situaci může dokreslit citace: *„Přítelkyně bydlela daleko, tak o vztahu nevěděla. Tak nějak jsem věděl, že to dříve nebo později musí prasknout, jen to prasklo spíš dřív. Tak jsem dostal kopačky. Nicméně dotyčná studentka se o tom naštěstí nedozvěděla, tak jsem aspoň s jednou mohl pokračovat dál.“*

8.2.6 Ženatý učitel a nezávazná dobrodružství

Ačkoliv bylo informátorovi v době začátku vztahu teprve pětadvacet let, již byl ženatý a situaci by se dalo popsat jako několikadenní nezávaznou známost se studentkou těsně před maturitou. Respondent mi k tomu řekl: *„Sex s manželkou byl už tehdy dost nudnej, často si vymýšlela různé důvody, jak mi odmítnout a proto jsem se nebránil příležitostnému sexu. Ta druhá byla oproti manželce otevřená všem možným experimentům, její sexuální dovednosti byly naprosto bezkonkurenční.“* Poměr zůstal naprosto utajený, studentka se „pochlubila“ pouze několika svým spolužákům. Po maturitě studentky bylo ukončení známosti iniciováno více ze strany pedagoga a také tím, že se dvojice přestala pravidelně vídat ve škole. Informátor si povzdechl:

„Bylo to zase jako v patnácti. Takové to skrývání se před rodiči – až na to, že tady to bylo před všema. Ještě že se na to ale nepřišlo.“

8.2.7 Ženatý učitel a dlouhodobý vztah se studentkou

V případě dlouhodobého vztahu ženatého učitele a studentky byly v obou případech, které mi byly popsány informátory, iniciátorkami studentky. První z nich se rozvinul až po maturitě studentky, druhý rok před maturitou. Motivace učitelů byla dle jejich formulací velmi podobná, oprostění se od všedního života s vidinou zážitku nové „mladé“ lásky. Jedním z dotazovaných to bylo popsáno: *„Bylo to krásné okouzlení z možnosti začít ještě jeden život, byl to paralelní svět, do kterého jsem mohl utéct.“* Ani jeden z informátorů ale údajně nikdy neuvažoval nad možnostmi rozvodu a legalizací těchto dlouhodobých alternativních vztahů, vztahy byly proto před rodinami zúčastněných důsledně tajeny. Ukončení proběhlo v obou případech víceméně po oboustranné domluvě, ačkoliv v druhém z nich iniciativa k ukončení vztahu vycházela spíše z mužovy strany.

8.2.8 Ženatý učitel a dlouhodobý vztah se studentkou, legalizovaný rozvodem

Posledním typem vztahu, který jsem ve výzkumu zaznamenala, byl dlouhodobý vztah ženatého učitele se studentkou, který byl po nějaké době legalizován tím, že se pedagog rozvedl. Do rozvodu byl vztah před veřejností utajován a byli o něm informováni jen rodiče studentky. Vzápětí se stali manželi. Respondent uvedl: *„Partnerka pro mě byla velmi atraktivní, byla milá a mohl jsem s ní o všem mluvit, chápala mě na rozdíl od manželky. Na svůj věk byla vyzrálá.“*

9 ZÁVĚR

V diplomové práci jsem se pokusila o vhled do problematiky legitimních a nelegitimních (alternativních) vztahů v současné společnosti. Východiskem se mi stal jednak přehled základních antropologických přístupů k manželství a rodině, které byly v práci představeny a dále zmapování historického vývoje pojmání různých typů vztahů v Evropě (od antiky po 20. století).

Jako cíl práce byla určena rámcová charakteristika hlavních rysů manželství jakožto legitimního soužití muže a ženy v západní společnosti, společně s institucemi vedlejších, přídavných a (často) nelegitimních vztahů označovaných (v minulosti) jako konkubináty. Tento cíl byl v práci splněn v její teoretické, kompilativní části na základě studia různé literatury včetně recentní. Zároveň jsem popsala alternativní formy partnerských vztahů, jako jsou např. dlouhodobé soužití bez manželství či fenomén posledních desetiletí, označovaný jako sériová monogamie.

Tyto problémy jsem pomocí odborné literatury rozebrala v minulosti i v současnosti. Podařilo se mi charakterizovat některé rysy manželství i alternativních vztahů, základní definiční znaky těchto dvou typů vztahů a postihnout klíčové rozdíly mezi nimi. Společně s tím jsem popsala odlišnosti mezi euroatlantskou společností a společností mimoevropskou – zejména základní distinkce mezi polygamií a monogamií a důsledky, které z nich vyplývají. Současně jsem považovala za důležité rozkrýt základní podoby vztahů polygamiálních, typických pro řadu mimoevropských kultur studovaných antropology jako určitý protipól k poměrům v (křesťanské) Evropě, po dlouhá staletí sakrálně ovlivněnou náboženskou ideologií.

V empirické části práce se mi na základě vlastního výzkumu zaměřeného na vztahy vzniklé ve školním prostředí, i pomocí hloubkových rozhovorů s pedagogy, kteří měli (či stále mají) vztahy se svými studentkami, zčásti podařilo určit motivace, okolnosti vzniku těchto vztahů a především určit typologii vztahů, které se vyskytovaly mezi

pedagogy a studentkami. Zejména poslední aspekt – tedy důraz na různé „typy“ vztahů z hlediska postavení jejich aktérů (svobodný, ženatý, v jiném dlouhodobém vztahu atd.) v době navázání vztahů se ukázal jako nosný i pro celkové strukturování práce, neboť byl informátory často zmiňován a v rovině tzv. zakotvené teorie, se kterou jsem pracovala, jde tedy o problém většího významu.

Bohužel hlubší výzkumný vhled do, podle mého názoru, takto ožehavého tématu nebyl možný. Ačkoliv jsem při výzkumu využila toho, že jsem se v důsledku mého vztahu s jedním z pedagogů stala „insiderem“ a pro ostatní informátory nebylo natolik problematické se mnou na toto téma mluvit, přesto jsem se neustále setkávala se značnou mírou nedůvěry a neochoty informátorů, kterých jsem nakonec získala jen relativně malý počet. Domnívám se, že při jakémkoliv podobném výzkumu (a asi ne náhodou žádný podobný, krom celkem povrchních statistických šetření, nebyl u nás zatím udělán) bude z důvodu choulostivosti a již několikrát výše zmíněné možnosti problematizace či kriminalizace respondentů, obtížné získat větší počet informátorů. Navíc výzkum se omezil jen na učitele, studenti dotazováni nebyli. Také proto jsem si vědoma nedostatků provedeného výzkumu, čímž je nemožnost generalizace a aplikace výsledků výzkumu na většinovou společnost. Je ovšem otázkou, zda by se u tohoto tématu vůbec dal široce zaměřený výzkum provádět.

Přes naznačené problémy se ale domnívám, že v rovině určitých hypotéz lze závěry práce a výzkumu alespoň trochu zobecnit. Jednak v současné české společnosti musíme počítat s výskytem množství vztahů, které byly dříve vnímány a označovány jako nelegitimní. V hierarchickém školním prostředí, kde jsem navíc mezi partnery často zaznamenala velké věkové rozdíly (krom rozdílů statusových) jsou tyto vztahy taktéž k nalezení, a to možná ve větší míře, než se předpokládá. Vzhledem k tomu, že jsou (společensky i samotnými aktéry) považovány, i přes náš život v moderní sekularizované společnosti, stále za dosti problematické v zaměstnání, neetické a učitelům v některých případech

hrozí kriminalizace, bývají tedy přísně tajeny. V relativně malém vzorku respondentů jsem ale zaznamenala skoro 20 takových vztahů, s různými motivacemi, u některých respondentů i v průběhu času opakovaných. Je tedy otázka, zda to je náhoda nebo specifická charakteristika školního prostředí. Co se týče motivací ke vztahům, ty jsou vcelku vyváženě jak krátkodobě sexuální, tak „emocionální“ ve smyslu navázání dlouhodobějšího vztahu. Některé další okolnosti fungování vztahů jsou popsány ve výzkumné části práce, pro hlubší poznání problematiky by ale bylo potřeba udělat ještě podrobnější výzkum, jehož realizaci ale považuji za velmi složitou.

10 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

ANSARI, A. H., KYAW, W. H. 2011. Legal and Social Viability of Polygamy: An Analysis. In: *Journal of Islam in Asia*, Special Issue, No.4, pp. 397-414.

BOLOGNE, J. C. 1996. *Svatby. Dějiny svatebních obřadů na Západě*. Praha: Volvox Globator.

CRAPO, R. H. 1990. *Cultural Anthropology: Understanding Ourselves and Others*. Dushkin Publishing Group.

DISMAN, M. 2000. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.

DOLLAR, K. M., PERRY, A. R., FROMUTH, M. E. HOLT, A. R. 2004. Influence of Gender Roles on Perceptions of Teacher/Adolescent Student Sexual Relations. In: *Sex Roles* 50(1-2), pp. 91-101.

„Druh, družka a dědictví, společná domácnost“ 2002. In: *Epravo.cz – Sbírka zákonů, judikatura, právo* [online] [cit. 5. 4. 2012]. Dostupné z: <<http://www.epravo.cz/top/clanky/druh-druzka-a-dedictvi-spolecna-domacnost-15946.html?mail>>.

DUPÂQUIER, J. 1992. Úvod ke kulatému stolu a rodině. In: *Historická demografie* 16, pp. 7-10.

FIALOVÁ, L., KALIBOVÁ, K. 2010. Formování a rozpad partnerských vztahů. In: Bartoňová, D., Burcin, B., Fialová, L., Kalibová, K., Kocourková, J., Kučera, T., Rychtaříková, J. (2010). *Demografická situace české republiky. Proměny a kontexty 1993-2008*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

FLANDRIN, J. L. 1986 [1976]. *Families in Former Times. Kinship, Household, and Sexuality*. Cambridge: Cambridge University Press.

FLICK, U. 2009 [1998]. *An Introduction to Qualitative Research. Edition 4*. London: Sage.

GALLOP, J. 1998 [1997]. *Feminist accused of sexual harassment*. Durham: Duke University Press.

GAŽI, M. 2003. „Srpské outočiště“. Podsrpenský kostel Panny Marie bolestné a jeho lidé. In: *Jihočeský sborník historický 72*, pp. 35-68.

GIDDENS, A. 1999. *Sociologie*. Praha: Argo.

GOLDSTEIN, M. C. 1987. When Brothers Share a Wife. In: *Natural History*, 96(3), pp. 39-48.

GOODY, J. 1976. *Production and Reproduction. A comparative Study of the Domestic Domain*. Cambridge: Cambridge University Press.

GOODY, J. 1990 [1983]. *The Development of the Family and Marriage in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

GOODY, J. 1990. *The oriental, the ancient and the primitive. Systems of marriage and the family in the pre-industrial societies of Eurasia*. Cambridge: Cambridge University Press.

GOUGH, E. K. 1959. The Nayars and the Definition of Marriage. In: *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 89(1), pp. 23-34.

GULLESTAD, M., SEGALEN, M., (eds.) 1997. *Family and Kinship in Europe*. London: Pinter.

HAMPLOVÁ, D., PIKÁLKOVÁ, S. 2002. Manželství, nesezdaná soužití a partnerský vztah. In: Mansfeldová, Z., Tuček, M. (2002). *Současná česká společnost. Sociologické studie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

HARTNOLL, R., GRIFFITH, P., TAYLOR, C., HENDRICKS, V., BLANKEN, P., NOLIMAL, D., WEBER, I., TOUSSIRT, M., INGOLD, R. 2003 [1997]:. *Příručka k provádění výběru metodou sněhové koule (Snowball Sampling)*. Praha: Úřad vlády České republiky.

HOLÝ, L. 1996. *Anthropological Perspectives on Kinship*. London: Pluto Press.

HORSKÁ, P., KUČERA, M., MAUR, E., STLOUKAL, M. 1990. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama.

HUNTER, D. E., WHITTEN, P. 1977. *The Study of Cultural Anthropology*. New York: Harper and Row.

CHO, D. 2005. Lessons of love: Psychoanalysis and teacher-student love. In: *Educational Theory* 55(1), pp. 79-96.

JOKELA, M., ROTKIRCH, A., RITKARD, I. J., PETTAY, J., LUMMAA, V. 2010. Serial monogamy increases reproductive success in men but not in women. In: *Behavioral Ecology*, 21 (5), pp. 906-912.

KAŠNÝ, J. 2006. *Manželství v západní tradici. Soubor kanonických studií*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.

KISHWAR, M. 1997. Women, sex and marriage. Restraint as a feminine strategy. In: *Manushi*, Mar-Apr (99), pp. 23-36.

KLABOUC, J. 1962. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis.

KOHOUT, J. „Učitel bere podezření ze šíření porna jako osobní útok.“ 2012. In: *Deník.cz* [online] [cit. 25. 3. 2012]. Dostupné z: <<http://www.denik.cz/plzensky-kraj/ucitel-bere-podezreni-ze-sireni-porna-jako-osobni-utok-20120319.html>>.

KULA, W. 1976. The Seignury and the Peasant Family in Eighteenth-Century Poland. In: Forster, R., Ranum, O., (eds.): *Family and Society. Selection from the Annales. Economies. Societes. Civilisations*. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, pp. 192-203.

LASLETT, P. 1977. *Family life and illicit love in earlier generations*. Cambridge: Cambridge University Press.

LEACH, E. R. 1955. Polyandry, Inheritance and the Definition of Marriage. In: *Man*, 55(199), pp. 182-186.

LEWIS, O. 2006 [1966]. Kultura chudoby. In: Hirt, T., Jakoubek, M. (2006): „Romové“ v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Aleš Čeněk, pp. 401-412.

MITTERAUER, M., SIEDER, R. 1982 [1977]. *The European Family. Patriarchy to Partnership from the Middle Ages to the Present*. Chicago: The University of Chicago Press.

MOŽNÝ, I. 1990. *Moderní rodina: Mýty a skutečnost*. Brno: Blok.

MULDER, M., B. 2009. Serial Monogamy as Polygyny or Polyandry? In: *Human Nature* 20(2), pp. 130–150.

MURPHY, R. F. 1998. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Slon.

NANDA, S. 1994. *Cultural Anthropology*. Belmont: Wadsworth Publishing Company, pp. 332-333.

PARKIN, R., STONE, L. 2004. *Kinship and family: an anthropological reader*. New York: John Wiley & Sons.

PEOPLES, J., BAILEY, G. 1994. *Humanity*. New York: West Publishing Company.

PETRUSEK, M. 2006. *Společnosti pozdní doby*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

SEALE, C. 2002. Kvalita v kvalitativním výzkumu. In: *Biograf* (27), pp. 3-16.

SCHULTZ, E. A., LAVENDA, R. H. 1990. *Cultural Anthropology: A Perspective on Human Condition*. New York: West Publishing Company.

SILVERMAN, D. 2005. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. Bratislava: Ikar.

SINGLY, F. de. 1999. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál.

SKUPNIK, J. 2010. *Antropologie příbuzenství. Příbuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakladatelství (Slon).

STONE, L. 2010. *Kinship and Gender*. Philadelphia: Westview Press.

STONE, L. 1979. *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*. New York: Harper Paperback.

STRAUSS, A. L., CORBIN, J. M. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Albert: Boskovice.

ŠRÁMKOVÁ, J., SOUKUP, Z. 2012. Učitel z Tachovska dostal za sex se školačkou podmínku a nesmí učit. In: *iDnes.cz* [online] [cit. 28. 3. 2012]. Dostupné z: <http://zpravy.idnes.cz/ucitel-z-tachovska-dostal-za-sex-se-skolackou-podminku-a-nesmi-ucit-1fq-/krimi.aspx?c=A120327_152515_plzen-zpravy_sou>.

„Učiteli vyměřil soud v Tachově za sex se školačkou podmínku.“ 27. 3. 2012. In: *Lidovky.cz* [online] [cit. 28. 3. 2012]. Dostupné z: <http://www.lidovky.cz/uciteli-vymeril-soud-v-tachove-za-sex-se-skolackou-podminku-pqw-/ln_domov.asp?c=A120327_175354_ln_domov_mev>.

VRHEL, F. 2000. Sociokulturní kořeny lásky a sexuality: Antropologie sexuality. In: *Univerzitní noviny: List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana* 7(1), pp. 19-34.

WISHNIETSKY, D. 1991. Reported and Unreported Teacher-Student Sexual Harassment. In: *The Journal of Educational Research* 84(3), pp. 164-169.

Zákon č. 94/1963 sb., o rodině, jak vyplývá ze změn a doplnění provedených zákonem č. 132/1982 Sb., zákonem č. 234/1992 Sb., nálezem Ústavního soudu č. 72/1995 Sb. a zákonem č. 91/1998 Sb., ve znění pozdějších změn provedených zákonem č. 360/1999 Sb., zákonem č. 301/2000 Sb., zákonem č. 109/2002 Sb., zákonem č. 320/2002 Sb., zákonem č. 321/2002 Sb., zákonem č. 315/2004 Sb., zákonem č. 383/2005 Sb., zákonem č. 115/2006 Sb., zákonem č. 134/2006 Sb., zákonem č. 227/2006 Sb., zákonem č. 342/2006 Sb., zákonem č. 112/2006 Sb., zákonem č. 259/2008 Sb. a zákonem č. 244/2011 Sb. [online] [cit. 10. 4. 2012]. Dostupné z: <<http://www.zakonycr.cz/seznamy/094-1963-sb-zakon-o-rodine.html>>.

11 RESUMÉ

In my thesis named *Wives and lovers: legitimate and alternative relationships in western society?* It is divided in two different parts: theoretical which is based on scientific books and papers and the empirical one, which is based on my own field research.

In the first part of the thesis, I tried to explain general characteristics of marriage and family in contemporary world and in the past as well. The general aim of my paper was to focus on distinction between Euro-Atlantic and non-European societies and their view to marriage and relationships. Another centre of attention was to identify and describe differences between Monogamy and Polygamy and to describe alternative relationships in non-European world like for example fraternal polyandry or polygynandry. For European marriage and relationship patterns religion has been identified as a crucial point, because especial Christianity had an important influence in creating general features of relationships in contemporary west-European societies. Thus, one part of my work is focused on Christian history in Europe.

The very important part of the thesis is dealing with typology of common relationships in present-day western societies like phenomena of serial monogamy or long-term relationship without marriage. The chapter stressing and analysing the importance of sex is included as well.

In the second part of the thesis I tried to identify, describe and analyse a specific type of contemporary alternative relationships: my research was focused on relationships between teachers and students in high school. With the theoretical background of so called grounded theory and participative observation I realised interviews with 8 teachers. As a results of my research the typology of relationships at the beginning of relationships and motivations of teachers for the relationships with the students are described and discussed. However, because of relative low number of interviewed teachers it is not possible to generalise my results

to the whole society. Moreover the realization of the research was fundamentally complicated by the danger of criminalisation of my respondents (sexual harassment etc.). Thus, also the discussion of the problem of ethics of such research is the inherent part of my outcomes.

12 PŘÍLOHY

Tabulka 1 ¹

<u>Typ vztahu</u> ²	<u>Věk muže</u>	<u>Věk studentky</u>	<u>Doba trvání</u> ³	<u>Stav muže</u> ⁴	<u>Stav studentky</u>	<u>Motivace</u>	<u>Iniciátor</u>	<u>Úspěšnost studentky</u>	<u>Reakce okolí</u>	<u>Utajení</u> ⁵	<u>Ukončení</u>	<u>Zvýhodnění</u> ⁶
1	26	18	12	svobodný	dlouhodobý vztah	vztah	oba	nadprůměrná	neutrálně	ne	žena	ano
1	45	31	6	svobodný	vdaná	sex přešel ve vztah	oba	průměrná	neutrálně	ano*	žena	ano
1	47	24	12	svobodný	dlouhodobý vztah	sex přešel ve vztah	žena	nadprůměrná	neutrálně	ne	neukončen	ano
1	54	38	12	rozvedený	vdaná	sex přešel ve vztah	žena	nadprůměrná	neutrální	ano	žena	ne
1	25	20	4	svobodný	svobodná	sex přešel ve vztah	žena	průměrná	pozitivní	ne	žena	ne
2	33	24	20 let	rozvedený	rozvedená	vztah	žena	nadprůměrná	neutrální	ne	žena	ne
2	34	23	38 let	rozvedený	svobodná	vztah	žena	průměrná	pozitivní	ne	neukončen - svatba	ne
3	25	18	1noc	svobodný	svobodná	sex	žena	průměrná	utajení	ano	oba	ano

¹ Jak jsem již uvedla, kvůli vyšší míře anonymity uvádím jen základní údaje bez detailů o respondentech. Zdroj dat: vlastní výzkum.

² Typ vztahu označený číslem odpovídá číslování typologie uvedené v teoretické části (např. 1.2.1 Nezadaný učitel si najde partnerku mezi studentkami / 1.2.2 Nezadaný učitel si najde budoucí manželku ve studentce atd.

³ Doba trvání je, pokud není uvedeno jinak, v měsících.

⁴ Stav muže i ženy je uváděn na počátku vztahu.

⁵ Utajení téměř nikdy nebylo dokonalé – často o vztahu věděli buď přátelé, rodiče či všichni krom oficiálních partnerů. Tuto skutečnost naznačuji hvězdičkou (ano*).

⁶ Zvýhodnění ve výuce. Jak jsem napsala výše, pokud informátoři přiznali, že zvýhodnění nastalo,

<u>Typ vztahu¹</u>	<u>Věk muže</u>	<u>Věk studentky</u>	<u>Doba trvání²</u>	<u>Stav muže³</u>	<u>Stav studentky</u>	<u>Motivace</u>	<u>Iniciátor</u>	<u>Úspěšnost studentky</u>	<u>Reakce okolí</u>	<u>Utajení⁴</u>	<u>Ukončení</u>	<u>Zvýhodnění⁵</u>
3	25	19	pár nocí	svobodný	svobodná	sex	žena	průměrná	utajení	ano	oba	ne
3	26	18	1 noc	svobodný	svobodná	sex	muž	průměrná	utajení	ano	oba	ne
4	39	18	0,5	dlouhodobý vztah	svobodná	sex	oba	nadprůměrná	utajení	ano	muž	ano
5	30	18	6	dlouhodobý vztah	svobodná	vztah	oba	nadprůměrná	neutrálně	ano*	muž	ano
5	36	19	6	dlouhodobý vztah	svobodná	sex přešel ve vztah	muž	průměrná	neutrálně	ano*	oba	ano
5	46	19	9	dlouhodobý vztah	svobodná	vztah	žena	nadprůměrná	neutrálně	ano*	muž	ano
6	25	19	pár nocí	ženatý	svobodná	sex	žena	nadprůměrný	absolutní utajení	ano	žena	ne
7	38	18	12	ženatý	svobodná	vztah	žena	nadprůměrná	utajení	ano*	žena	ne
7	42	19	6	ženatý	dlouhodobý vztah	vztah	žena	nadprůměrná	utajení	ano*	muž	ano
8	36	24	35 let	ženatý	svobodná	sex přešel ve vztah	žena	nadprůměrná	odsouzení rozvodu, pak pozitivní	ano*	neukončen - svatba	ne

¹ Typ vztahu označený číslem odpovídá číslování typologie uvedené v teoretické části (např. 1.2.1 Nezadaný učitel si najde partnerku mezi studentkami / 1.2.2 Nezadaný učitel si najde budoucí manželku ve studentce atd.)

² Doba trvání je, pokud není uvedeno jinak, v měsících.

³ Stav muže i ženy je uváděn na počátku vztahu.

⁴ Utajení téměř nikdy nebylo dokonalé – často o vztahu věděli buď přátelé, rodiče či všichni krom oficiálních partnerů. Tuto skutečnost naznačují hvězdičkou (ano*).

⁵ Zvýhodnění ve výuce. Jak jsem napsala výše, pokud informátoři přiznali, že zvýhodnění nastalo,